

Ю. ЗОРЯ

ОСТАННЯ МАНДРІВКА

I. ОДАРКА

Робітникам, що десять років тому перемогли
польську окупацію—присвячую.

Теплого літнього вечора на цвинтарі стояла Одарка. Цей цвинтар не оповивали зелені дерева, не впerezували різнокольорові квітки, не вкривали сумні хрести й склепи. Ні, це був, повний затишку й запаху жужелиці, голий цвинтар, величезне залізне плесо, де мерці—іржавошкірі паротяги, Це був деповський цвинтар.

Навколо—ніщо ані шешерхне. Не було чути ні галасу заліза, ні розмови людської. Тиша, немов підчас безвладдя.

Задумлива Одарка стояла нерухомо. Легковажний вітер, нахабно залицяючись до неї, припадав до її великих очей кольору міді та смикав чорну сукню. Але Одарка не зважала на пестоші вітру й думала... Вона згадала свого улюбленого машиніста Лавра Цмоху. Непосидящий комунар! Торік він зник разом з червоними, але незабаром повернувся, довго і весело співав:

Ех, Одарочка, хоч ми втомилися,

Але білі в Чорне море покотилися.

А два місяці тому Лавро знов утік із червоними. Він тоді сказав упевнено:

«Ми панів візьмемо в роботу—аж їм тісно буде».

Чому ж Лавра нема? Вже відбахкала стрілянина, поляки от-от залишать напризволяще Київ,—а його все нема. Одарці чомусь здавалось, що машиніст уночі прийде на цвинтар, до неї. І вона чекала, нетерпляче чекала.

А навколо розіллалась темінь. Іскрою з паротягової труби впав метеор. Вітер усе пустував із шлаковим пилом.

Раптом Одарка аж захолола. Невже?.. Вітер немов приніс іздалека звук знайомого голосу. Може це Лавро? Невже повернувся?..

Одарка втопила погляд своїх великих очей в темну далечінь.

Безгомінно.

Тоді Одарку обійняв одчай.

А вітер, погломівши з іржавими трупами, знову приніс тихий шелест голосів. За кілька хвилин до Одарки наблизилась три темні силуети. Але жодний з них не скидався на Лавра. Передній незнайомець схопив Одарку за руку, рвучко обійняв...

II. ЗА ҐРАТАМИ

— Ех, весна в повній формі, а тут сидиш, як собака на ланцюгу,— журливо промовив машиніст Лавро Цмоха.

Він дивився з вікна в'язниці на нерухому, безлюдну Лук'янівку, а в мріях разом з червоними гнав із Києва поляків, Марні мрії!..

У в'язниці панував тривожний розгاردіяш. Говорили, що більшовики на лівому березі Дніпра, що поляки висадили в повітря залізничний ланцюговий міст і зникнуть найпізніше разом із сонцем. Шепотіли, що в сусідній, так званій польській, в'язниці шістдесят в'язнів випустили, сто—заручників—повезли до Польщі, а решту вже позакопували в полі.

А сюди, до Лук'янівської, або, як її звали, української в'язниці, ще вранці завітала небезпека. Сторожа погнала дванадцять гарно вбраних євреїв копати яму. За п'ять годин євреї повернулись виснажені в дранті. Кажали, що викопали яму на дев'яносто чоловіка, що начальник в'язниці незабаром приїде з певним вироком.

В'язні схвилювано чекали волі або смерті. Одні—безневинні—сподівались вечеряти вдома, а інші—відповідальні робітники,—як от Цмоха, уявно прощались з життям. Він навіть пошматував на собі штани й сорочку—навіщо залишати своє добро ворогам?

Цмоха пішов од вікна. Біля дверей він почув розмову вартових. Зупинився. Прислухається.

— Поляки мастять салом п'яти; щоб червоні не застукали.

— Не бійся, щоб не здігнали більшовики, рватимуть хрестовиння! Ми...—голос завмер у глибині коридору.

Забилось серце Цмосі... Швидше. Пригадалась далека, але така близька, залізниця, депо, паротяги.

«Якби вихопились на волю,—я б полагодив путі».

Цмоха згодом сів коло свого приятеля грубника Блищика; довгий час виливав своє обурення:

Зовсім несподівано туподум-грубник вигадав простий, але блискучий плян утечі. От Цмоха ухвалить і... Блищик з давніх-давен приятелював з машиністом. Разом з ним їздив на паротязі й працював на значних міліційських посадах, аж доки поляки не заарештували їх. Цюправда, у в'язниці й машиніст, і грубник удавали з себе звичайнісіньких міліціонерів. Та хіба вороги йняли їм віри?

— Давай втікати? А, Цмок?—Блищик по-приятельському перекрутив машиністове прізвище.

Цмоха згідливо похитував головою—справді немудрий, хоч і небезпечний плян.

— Ех, друже, ми ще панам клинка підставимо,—нарешті запалився Цмоха.—Бери в роботу свого родича.

Блищик наблизився до дверей камери. Покликав добросердного «добродія», доглядача Карпа, і почав з ним розмовляти; якось умовив доглядача випустити в'язнів з окремих камер у спільну.

Карпо, власне, не вбачав у своєму вчинкові чогось протизаконного. Хай хлопці ще з годину прогуляються. (Є певна чутка, що майже всіх розстріляють).

Вони ж не втечуть звідси: сторожа скрізь!

Хіба він сподівався, що Цмоха й Блищик видернуть у нього ключі, зв'яжуть його, напхавуть у рот лахміття і замкнуть в окремій камері? Хіба ж

він сподівався, що в'язні накивають п'ятами, а поляки його за це розстріляють?

А сталося саме так.

Втікачі, на чолі з Блищиком і Цмохою, кинулись з в'язниці.

Сторожа, здивованими поглядами, зустріли щось із півтораєста в'язнів, що сунули тюремним двором.

Це здивовання майже знищив Блищик.

— Нас місцевий комітет розпустив. Ен там, нагорі.

— Я й не бачив, як вони прийшли,—здвигнув плечима вартовий, відчиняючи замок.

Вони, певно, ще до нас прийшли,—похмуро додав його товариш.

Сторожі й не спало на думку перевірити правдивість облудних слів. Та й навіщо? Якби в'язнів не звільнив місцевий комітет—вони сиділи б по камерах. Хіба ж із сусідньої в'язниці не звільнили шістдесят чоловіка?

Вартові навіть раділи, що в'язниця спорожніла. Адже поляки кивають п'ятами. Час думати і за свою шкуру. А то ще застрягнуть у Києві, як собака в тину.

Заскрипіла брама. Задні втікачі нестримно натиснули на передніх, підштовхували, чавили один одного. Кожний боявся, що сторожа почне стріляти, кожний хотів вискочити якнайшвидше, кожний думав тільки за себе.

Цмоха, Гризо й Блищик хутко йшли до залізниці.

Підслухана розмова й військовий досвід підказували, що поляки руйнуватимуть за собою хрестовиння. Отже, треба буде полагодити зруйновані путі: тоді червоні швидше доженуть ворогів. Коли б дістали будь-яке хрестовиння й паротяга або, принаймні, шведку. Тоді можна буде миттю впоратись!

Цмоха зламав брови і зсунув кашкета набакир.

III. ЗУСТРІЧ МЕСНИКІВ

На Батієвій горі, над глибокою пірвою сидів низенький кремезний робітник. Мабуть чистильник, бо наскрізь пропах пилом жужелиці, і тим їдким важким запахом, що панує на «Сахаліні». Це був чистильник «Зажигалка» (ще в Червоній армії дістав це прозвище за палку вдачу).

Він уважно перебіг очима залізничий терен.

Вдалені рухались вагони на чолі з маневрушкою. А поруч гори гомонить, метушиться депо. Бігають розпальники (лопата на правому плечі як рушниця). Сновигають польські жовніри. Повзуть по путях паротяги. Горить праця.

«Зажигалка» задумливо дивився на депо... Щодня ті ж самі думи. Власне, спогади.

Зоряна ніч... Цвинтар... Навіки заніміли мерці—паротяги. А коло них скрадався він—«Зажигалка». Наблизився до маневрушки (ще за дня пильно оглянув її—цілком справна машина). Він мовчки здійсмав підчіпки—довга марудна праця... Нарешті поніс форму підчіпки, клини та гайки.

«Зажигалка» перевів погляд на «Сахалін». Ген-ген у хвості довгої черги стоїть його (гм... його?..) паротяг. І стоятиме нерухомо, бо поляки не мають змоги зробити потрібний ремонт, стоятиме аж доки не прийдуть червоні.

«Зажигалка» уже поглядав на висип.

З депа виїздили залізні коні і, заклопотано гукаючи, мчали на вантажну станцію, під ешелони.

«Зажигалчині» думки летіли слідом за паротягом, кружляючи навколо них і, повертаючись назад, підкреслювали його самотність і безсилля. Так, безсилля. Він може лише стежити, як вороги тягнуть із депа геть усі паротяги, намагаючись вивезти з Києва і зброю й харч, і своє й чуже.

Зажигалка задивився на «Щуку», що рушила з депа і... Що це? Повертачі не встигли повернути обертального мосту вбік паротяга. Ще два метри, ще метр,—і паротяг упаде в яму.

Зажигалка сполошився.

Ото якби «Щука» залізла в яму,—тоді вже жодний паротяг не вихав би з депа.

Він, сердито сплюнувши, підвівся.

Треба зіпсувати обертальний міст: тоді панам—капут. А товаришочки от-от з-за Дніпра:—«Даєш Київ!».

Зажигалка обережно прокрався на «Кукушку». За звичкою глянув на манометр—пара єсть.

Можна рушати.

Несподівано в будку виліз польський жовнір.

— Ага-а, це... Час їхати, пане механіку. Матимете нагороду, слово гонору.

Зажигалка автоматично хитнув головою. А серце мало не вискочить із грудей—стукотить. Коли прийде справжній машиніст—йому не минути лиха. Отже, треба втікати. Але спочатку... Зажигалка рвучко підійшов до жовніра. Носком черевика ударив його в живіт межи ноги—звичайний удар. Ще раз. Досить.

Уже за п'ять хвилин він біг до Батієвої гори. Хто його зловить? Хіба що вітер.

А поляки усе вантажили ешелон. Як вони поспішали, як метушились! Як невпевнено стріляли в обивателів, що грабували, а може й вивласнювали державне майно.

Зажигалка мовчки стежив за вогняними кужелями, що визирали з-за високих кам'яниць (невдовзі довідався—горіла гімназія). Він замисливсь. Куди йти?.. Додому. Чого? Ні, треба заскочити на «Сахалін», до свого паротяга.

Сюди ж завітала і наша трійка.

Цмоха відразу пізнав розкаракуватого робітника; покликав його на ім'я.

Останній, нервово крутнувшись назад, гукнув радісно.

— А ви скудова?

— Поляки часом паровозів не забули?—і собі запитав Цмоха.

Зажигалка облудно усміхнувся, чомусь вийняв з кешені ключ і, розмовляючи, крутив його в руках.

— Пани дали драла за ранше время і паровози всі забрали. А мене ранком мало не розміняли... Але я тоже хлопець не промах. Вночі зняв з одного паровоза подшипники. Етой паровоз стоїть в сохраннысті... Да, да за депом.

Цмоха полегчено усміхнувся—вперше за довгі дні знегіддя.

— Слухай, на цьому паровозі можна поїхати вслід за панами? Я чув, що вони рватимуть за собою хрестовиння.

— Можна, як раз плюнути і розгерти. А хрестовиння коло майстерень. Товариші, і я поїду з вами. Ще визнає панство «Зажигалку».

— А чого ж,—згодився Цмоха.

Він, як на себе, звирявся на «Зажигалку», ще торік запального червоноармійця. Знав, що його злиденне, мозолясте життя належало лише революції.

Недаром з Цмохових вуст спорснуло перше запитання машиніста, що ладнається в дорогу.

— Дрова й вода єсть?

— Дров по саме нікуди і парок єсть. От води скрозь на станції нема. Та я набузував води повний тендер.—«Зажигалка» враз заметушився.— Чого ми тут стоїм? Ідьом у ханзу, в мене єсть махорка, хлібаш.

Зголоднілі втікачі далеко бадьорішими кроками рушили із «Сахаліну».

Дорогою Цмоха поцікавився.

— Якого ти паровоза розібрав?

— Не паровоз, а прямо самовар. Всьо врем'я парує і справний. Я на ньому трохи їздив. Жалко було віддавати панам. Да, ти його добре знаєш: Од 858:

— Це ж моя машина! Я з неї шість років не злазив,—зрадів Цмоха.

«Зажигалка» привів гостей в невеличку брудну хату, що нагадувала чергову кімнату паротягових бригад. Поклав на стіл чималу хлібину і шматок сала—багатство під голодний час.

Втікачі поділили їжу на чотири рівні частки. Попоївши й покуривши, вони вирішили ввечері спорядити паротяга—і в путь.

Господар вийшов у коридор, вийняв з таємної схованки два нагани, рушницю й украдені підчіпки. Все це насилу приволік до хати і кинув на лаву.

Паротяговиків миттю опанував немудрий механізм радості.

Лише Гризо сидів нерухомо. Повні динаміки постаті викликали здивування, а їхні гарячі слова немов заморожували його настрій. Він уже каюся, що відразу ж не пішов додому.

Цмоха нарешті згадав за свого земляка.

— А ти ремроб*), як спец, допоможеш наш укласти хрестовиння. Будеш у нас старшим. Добре?

— Я, той... не можу,—розгубився Гризо.

У розмову встрияв «Зажигалка».

*) Ремонтний робітник.

— Ти як наровистий кінь: схоче, то на гору звезьот, а не схоче, то з гори не звезьот.

— Виручай, брате. Ми ж самі не впораємся. Хрестовиння—це тобі не жарти,—а двадцять пудів з гаком. А ти сам її підіймеш,—ласкаво додав Блищик.

Цмоха нервово стукав пальцями по столі. Дві рівнобіжні зморшки, що навіки лягли йому над переніссям, вирізувались надто виразно. Нарешті він мовив переконливо:

— Ти добре мізкуй своєю капустяною головою. Як прийдуть наші, я попрошу, щоб тебе наставили дорожнім майстром. Ну?

Гризо кінець-кінцем погодився. Та, власне, чого боятись? Поляки уже відступили. Він швидше дістанеться додому, а, коли прибудуть червоні, то буде дорожний майстер (Цмоха ще не кинув на вітер жодної обіцянки).

Паротяговики мріяли про майбутню мандрівку, як про гулянку. Ото не бачили небезпеки! Адже різні несподіванки вибухають раптово, а життя завсіди межує з смертю.

Ввечері змовники налагодились іти на «Сахалін». Взяли підчіпки, гайки, клини і слюсарський струмент; не забули й наганів.

«Зажигалка» зачинив хату й пішов попереду.

Змовники хутко дістались цвинтаря.

Цмоха зворушено дивився на запрошеного, подекуди іржавого паротяга «Зажигалка» перший наблизився до паротяга і рвучко обійняв його руку.

Цмоха зворушено дивився на запорошеного, подекуди іржавого паротяга (це повітря, власне, кисень наклав на нього своє руйніщє тавро).

Ю. З. Ж. Д.

0⁴

358

Киевские Глав-
ные мастерские

Цмоха шеркнув рукою по чорній шкірі, привітавшись тихенько.

— Драствуй, Одарко.

Він слідом за Блищиком виліз у будку.

Отже, Одарка—паротяг серії Од, чорне нерухоме страховище, велетенська комаха цивілізації, що стояла серед мердів, серед молодї темряви.

IV. ВІДМОЛОДЖЕННЯ ОДАРКИ

— Ти заводь вогонь, а ми будемо ставити підшипники,—гукнув знизу Цмоха (Він уже пильно оглянув паливню, важеля, інжектори, манометр і за допомогою водомірних крантиків довідався, скільки єсть води в казані та в тендері).

— Дайош,—із дзенькотом відповів Блищик.

У будці—світлотїнь, але він порався, мов у хаті при лямті. Нарешті почав кидати дрова на руштовіцію. Кидав так спритно, що поліна лягали рівно, як у штабелі на дров'яному складі. Досить.

Блищик із смолоскипом і бетоном в руці зліз на землю.

А тут трійка ставила на місце підчіпки.

Кочегар поклав смолоскипа на ганок і спритно мастив машину.

Смолоскип—своєрідний мінливий місяць.

Робітники довго поралися з підчіпками.

Гризо виконував тяжку, волов'ячу роботу.

Цмоха ставив підчіпки на місце і забивав молотом клини.

Зажигалка швидко закріплював гайки.

Смолоскип червоним відблиском освітлював змовників і шкварчав як на дощі.

— Усьо, — задоволено промовив «Зажигалка», витираючи рукавом спітніле обличчя.

Змовники сіли на паротяга.

Блищик накачав води в казан.

Цмоха ледве відкрив регулятора.

Відмолоджена Одарка тихо рушила. Вона йшла помалу, мов хворий, що пролежав зо два тижні в ліжкові, вперше проходиться.

Цмоха стояв на своєму звичайному місці, за правим крилом. Міцно обійняв регулятора широкою долонею, що за двадцять років праці затверділа, як залізо. Цмоха скинув оком по будці—все на місці, тільки нема полиць і бруд, порох скрізь. Глянув у вікно. Труба іскрить. Золоті іскорки пролизували темінь.

Одарка — величезний гарматний набій на довгастій платформі — бігла назустріч небезпеді, бігла по хистких путях, що поросли кропивою й травою.

А машиністові думки линули на станцію Рудка до дружини. Вперед! Хутчіш додому! Наїстись, випити вишняку і годин двадцять виспати. А побудуть червоні—навздогін за ворогами. І знову війна, війна...

До Одарки наближалось депо.

Важка тиша немов замкнула десятки паротягових стійл.

V. ШЛЯХ ДО РУЇНИ

О, депо, невже ми скоримось ворогам?

Невже ми не житимемо оновленими радощами?

А може ми ганебно загинемо?

Може смерть чекає—на тебе й на мене?

Як часто я—ще маленький хлопчик,—працюючи, плакав тут.

Як довго я ставив свою Одарку на твої похмурі стійла.

Як стихійно позаторік ти разом з Головними майстернями повстало проти Центральної Ради.

О, депо, ми тоді дивилися в обличчя найнесподіваніших небезпек!

А тепер—ми на руїнах життя...

Цмоха нарешті відірвав очі од депа.

Навколо—тиша.

Незабаром паротяг зупинився поруч гори хрестовиння, що височила коло путів.

Змовники насилу поклали на передній ганок чотири хрестовання і, окуті нелюдською втомою, відпочивали.

Незабаром «Зажигалка» дістав у коморі служби путі деякий конче потрібний струмент.

Тимчасом Блищик зробив стрілку.

Одарка сміливо рушила вперед: поляки чомусь не зруйнували станційного висипу. Вона минула мовчазний вокзал і, щільно загорнувшись у сиві простирадла, закрипіла на кривій.

Над паротягом—поцяцьковане небо, а перед ним—невідомість.

Машиніст уважно дивився на путь і в розпливчасте обличчя темряви. Небезпечна мандрівка! Чи цілі рейки? Чи є злежні? Може на Одарку десь чекають вороги?..

Цмоха, глянувши на місяця, що випливав із-за хмари, докірливо хитнув головою.

— Погано: їдемо по світлому.

Німу тишу порушував лише гамір паротягу. Він тягнув високі меццо-сопранові ноти, а на кривій співав нудно як старий лірник на базарі, коли слухати здаля.

Цмоху нервувала пара, що пливла з пакунків і туманила путь. Він наказав «Зажигалці»:

— Сядь спереду. Як побачиш зруйноване хрестовиння або панів,—жар сію minutу до мене.

«Зажигалка» зник.

Між високих гір—довгими хробаками—виструнчились путі. На висипові де-не-де білили окривавлені шматки матерії та чорніло вугілля.

На укосі лежав босоногий труп. Руки мерця, вкриті пошматованими рукавами, розкинулись обабіч стана. Труп нагадував велику летючу мишу.

Бригада мовчки сиділа на лавках. Що думали загартовані боями паротяговики? Чи про майбутні сутички, чи про свої родини, чи про те, що Одарка їде назустріч смерті, що—можливо—ця мандрівка буде остання.

Цмоха пожадливо дихав парою й димом, змішаним з весняними пахощами і радіє, мов дитина. Цей «вогонь—машиніст», як його прозвали червоноармійці, ладен був стиснути в своїх широких обіймах рідну, безмежно-велику залізницю.

Небавом зринуло в голові жінчине обличчя. Його страдниця Саша, мов дружина капітана далекого плаву, нетерпляче чекала на нього. Іноді даремно. Ось незабаром він приїде додому. Але на день, на два. А там знов доведеться попрощатися з своєю хатиною, оточеною станційними будівлями і заглухлим садком.

Паротяг мчав повз околицю.

«Зажигалка» пильнував путі. Його погляди—гострими лезами вп'ялися у висип.

Раптом поблизу хтось залементував.

Вибухнув постріл.

«Зажигалка» неспокійно кинувся, спалахнув.

«Мабуть злодії грабують мешканців», чомусь саме це спало на думку.

«Зажигалка» під гарячу руч не думав довго. Так і цього разу. Він забув і за поляків, і за хрестовиння, і за свої обов'язки. Сплигнув з ганку і—з укусу.

Цмоха також чув лемент і постріл.

«Господарюють нічні володарі міста—злодії».

Цмоха законтрапарив паротяга і послав Блищика навздогін за «Зажигалкою». Він ані трохи не боявся за своїх товаришів: якщо наскочать на злодіїв,—налякають їх та й край.

— Оцеї «Зажигалка» завжди такий,—згодом звернувся до Гриза.—Трохи що—і спалахнув. Чудило. Хоче одразу завести правду на землі, оборонити всіх і вся. Часто б'ється за правду, а потім світить ліхтарями. Йалко мені його,—і позіхнув.

Гризо неприязно глянув на машиніста, що заляк над полицією; стиха вилаявся.

...За півгодини повернулись «Зажигалка» й Блищик.

Засоромлений «Зажигалка» йшов до переднього ганку. Каявся. І навіть що вчинив бучу? Йому й не спало на думку, що знайти злочинця в лабіринті околиці важче, ніж голку в сіні.

Блищик заліз у будку і відкрив регулятора. Пригода йому далася втямки. Вона примусила його погляди з подвійною обережністю розсоувати парові хмарини й темінь. Йому тепер ввижалося, що оце велике тихе місто не спить, що в запіллі його точиться якесь таємниче, загадкове життя, що от-от вибухнуть сотні пострілів,—і місто сповниться галасом живе. А й справді. Хто, скажімо, поручиться йому, що он за тією будкою не причаїлись поляки? Хто?..

Одарка, важко кашляючи, плавко кресала крицеві кроки по блискучих рейках.

Під укусом лежав поранений паротяг; поруч повивертались боками кістяки вантажних вагонів—свіжий слід катастрофи.

Блищик відчинив дверцята паливні. Сонцем, що впливає з-за обрію, вогонь осяв похмару будку. Кочегар швидко годував паливню дровами. Поліна падали уздовж руштовиді, але одно лягло навскіс.

— Треба посунути різакон,—вирішив вартовий паливні.

VI. БІЙ

Довгий тунель під небесною стелею. Десятки путів. Вдалені біліла станція. І раптом, раптом щось несподіване, незрозуміле...

Цмосі видалось, ніби до лагідного перестуку коліс, до тихих подихів циліндрів домішувався віддалений машиновий гамір.

— Може це ворожий паротяг?—Цмосі поза спиною аж морозем сипнуло.

Минула хвилина. Минуло ще скількись там.

Машиніст закам'янів—увесь увага й слух.

Залізний скрегіт дедалі більш виразнішав—назустріч Одарці мчав паротяг. Напевно ворожий, бо їхав з боку поляків.

Блищик і Гризо жажнулися, а Цмосі хоч би що.

«Дідька лисого ви нас доженете», не згасала думка.

Машиніст перевів важеля назад і відкрив регулятора до п'ятки.

Одарка полетіла із схилу.

Цмоха наказав кочегарові пильнувати тиску пари.

Ворожий паротяг швидко наближався до Одарки.

Цмохові думки невпинно кружляли над залізними гонами небезпеки.

Сто чортів. Як іноді жартує доля. Хотів був одремонтувати путі, побачити жінку. Де там... Поляки—можливо—доженуть Одарку і знов завдадуть його до в'язниці, або розстріляють. Хіба ж лише його? А друзів? Навіщо підбив їх?..

Цмоха дивився на путь, у будку і на ворожого паротяга.

Відстань між залізними кіньми меншала.

Але в грудях машиністові все ж не згасала надія. Якби добігти околиці—там можна утекти, кудись сховатись.

Несподівано щось загуркотіло.

Паротяг здригнувся, затремтів.

Цмоха глянув позад себе—і захолов: з тендера падали дрова. Багато дров.

Цмоха миттю прикрив регулятора й законтрапарив (іскрою промайнула думка: треба було скинути дрова від горловин на середину тендера).

Блищик сполохано бігав по будці.

Гризо хотів був нагострити ноги, але, перелякавшись, улип до скрині.

Паротяга не стримала навіть і контрапара; він за законом сили інерції буксував колесами, ковзався із схилу. Колеса тендера вп'ялися в м'які дрова, чавили, м'яли, батували їх.

Одарка затремтіла востаннє і злізла задніми ногами з рейок.

Ворожий паротяг догнав Одарку. Заторохтіли відпружники. Одарчина будка ворухнулась. Тяжка мить!

Поляки оточили Одарку.

Але червоні вже чекали на них.

За хвилину будка правила за фортецю.

Праворуч, у дверях з ломом у руці стояв Цмоха. Його м'язисте тіло ходором ходило під тоненькою сорочкою.

Розпочався гарячий бій.

Цмоха опустошував ломом ворожі лави. Схилився один жовнір. Другий. Закляк третій. Машиністові широкі груди двигтіли могутньою енергією.

«Зажигалка», як у казані, кипів. Він кинув на ворогів бомбу, а з нею паніку.

Чорт і горами перевертає,—поляки кінець-кінцем перемогли.

Гриза й «Зажигалку» забито.

Тяжко поранений Блищик сховався за праве крило.

Обеззброєний Цмоха, оточений живим бандажем ворогів, стояв неру-

хomo. Спокійно дивився на поляків. Раптом здригнув: Карпо!

Доглядач Карпо також пізнав машиніста; щось сказав поручникові.

Розлючена радість лягла офіцерові на обличчя. Він, злорадо усміхаючись, щось пошепки наказував доглядачеві.

Карпо і собі повеселів. Лопатою вийняв з паливні головешку.

Поручник рукою в замшовій рукавичці взяв головешку і почав пекти нею машиністові руки.

Цмоха сціпив зуби. Вороги не дочекаються жодного зойку. Але головешка пекла щораз дужче. Нарешті—ото сором!— Цмоха застогнав і...

...закліпав очима.

Почув Гризів вигук.

— Ей ти, чорномазе, спечеш машиніста.

Цмоха скинув перед себе здивованим поглядом. Подмухав на попечену руку і, не думаючи, запитав.

— Я живий? Де поляки?

— Які там в чорта поляки. Ти ж закемав. А я за регулятором дивився. Та, знаєш, Цмок, поправляв дрова в топці і руку тобі попик,—виправдовувався Блищик.

Аж тепер Цмоха зрозумів, що, чекаючи на товаришів, заснув. І бачив чудернацький сон. Так, сон, бо паротяг уже на терені станції Волинська.

Машиніст задириливим начальницьким тоном наказував Блищикові.

— А ти чого в топці шпортаєшся, як чорт у попелі? Вже станція. Ну, злазь!

Паротяг зупинився. З продмухових кранів дзюркотіла вода.

Тиша.

З нерухомої небесної обшивки визирали зорі.

VII. ЗАЛІЗНИЙ РЕНЕСАНС

Станція Волинська чи не найбільше потерпіла від часу й громадських заколотів. Вона височила на горбі, мов напіврозвалений панський палац за часів руїни. Поза станцією чатували тополі, а далі садок, став.

Тут не було чути ні владних наказів, ні зойку сурмочки; жодна маневрушка не брязкала відпружниками—станцію оточила мовчанка.

Лише гамір Одарчиної машини та стогін розбуджених рейок сколихнули станційну тишу.

Червоні почали зносити з ганку хрестовиння.

Далекий щасливий час, відтятий невблаганним вістрям часу! Скільки сили, скільки надій, скільки зеленого радіння засохло разом із тобою.

Червоних опанувала жвава бадьорість. М'язи, що довго відпочивали, рухались невтомно, мов пружини, кров хвилювалась, а серця стукотіли радощами праці.

І небо повеселішало. З-за хмари впливав місяць, наче американський ліхтар, коли паротяг повзе на гору. Місяць переможно розіляв по землі срібло сяйва.

— От гарна ніч, як паровоз після ремонту,—по душі—промовив «Зажигалка».

Він узяв смолоскипа і пішов оглядати путі. На кількох хрестовиннях лежали піроксилінові шашки: поляки, очевидно, поспішали. «Зажигалка» поскладав усі шашки на паротяговому ганку.

Цмоху непокоїв чудернацький сон. Він дивився на висип і мимохіть думав про можливий наскок поляків.

Червоні скинули з ганку все хрестовиння.

Крижастий Блищик бубонів незадоволено:

— Ну й мудрі з лихої години ці пани: сердешники рвуть. А ти тут роби,—щоб вам у грудях заробилося.

Він мав рацію: хрестовиння—невеличкі крицеві серця, розсіяні по залізниці. Їх кладуть на розгалуженнях путів і на англійських стрілках. Одно зіпсоване хрестовиння припиняє залізничний рух.

Червоні оточили перше зруйноване хрестовиння.

Блимав смолоскип.

Гризо був за керівника; він, набираючи смаку до роботи, говорив весело.

— Ну, хлопці, треба взятися до праці.

— Поки держаться штанці на...—жартував «Зажигалка», підтягуючи штани, що справді мало не впали на землю.

Червоні гріли чуприни над ребрами дебелих злежнів. Витягували лапами бретналі, скидали рейкову лиштовку, стягували набік зруйноване хрестовиння, укладали на підкладні нове хрестовиння, скріплюючи його рейковою лиштовкою й бретналями.

Гризо працював за п'ятьох,—як добре вивірена машина.

Цмоха забивав молотом бретналі; з його широких грудей вилітало:

— Ух! ух! ух!

Вже відремонтували одне хрестовиння. Друге. Заходились біля третього. Останнього.

— Одвик од праці. Щось у спині свічками пече,—Гризо схопився руками за попереки.

— Закуримо хіба,—запропонував «Зажигалка», витягуючи з кешені пуделечко з махоркою.

Ніч роботи от-от полине назустріч світанкові.

Працівники відпочивали. Робота позначила їхні обличчя втомою. Вони трохи скидались на суворих диких робітників, що так рельєфно, потужно виглядають у К. Мен'є. Вони, власне, нагадували відому групу шахтарів цього скульптора. Але шахтарі здобувають вугілля з-під землі, а паротяговики нищать його в пекучих паливнях.

Цмоха знову взявся був, але раптом здивовано випростався: з Києва їхав паротяг. Дивно... Невже йому приснився віщий сон?

Не за великий час машиніст уже побачив невиразні обриси паротяга. Стояв, примруживши очі.

«Хто це? Вороги чи друзі? Мабуть вороги, що випадково загаялися в місті. А червоні ще за Дніпром: зруйновано ланцюговий міст. Що робити?»

Тікати не можна, бо ще не відремонтовано останнє хрестовиння. Тікати пішки... Ні, ні, краще сховатись, перечекати.

Червоні залишили на пррзиволяще Одарку, а самі причаїлись у рові, біля станції.

До семафору мчав таємничий паротяг. Золотий дощ іскор плигав із труби. Золотий дощ...

Поблизу, на селі зайнялась хата. Вогняні остружки перекинулися на клуню, а тоді на ближчу хату. Вогонь войовниче змагався з сухим деревом і темрявою; вогонь перемагав.

VIII. ПЕРЕМОГА

Таємничий паротяг зупинився поблизу «Одарки». Сердито залунала рідна мова. Плигнула чиясь лайка.

Втікачі до краю здивувались—це ж свої! Як добре, що майже відремонтовано путі.

Втікачі швидко пішли до панцерника, що тремтів під парою. Віталися з несподіваними гістьми, вигукуючи радісні слова.

Цмоха мало не одірвав руку своєму товаришеві по праці в депі й Чека, а тепер видатному «особистові» Білоносику, що був за машиніста.

Білоносик насичав цікавість робітників.

— Ми доїхали до Києва човном. На станції Поділ випадково знайшли панцерника з платформою. Довідались, що пани чкурнули і поїхали на розвідку.

Потім заговорив Чернай. Спочатку він злякався був, а тепер його голова—гарячий казан з повним тиском надії.

— Ми зараз справим останнє хрестовиння, а тоді поїдемо за панами. О, вони ще парку попарять.

Гризо глузливо усміхнувся—і на думці не мав устривати в бій.

Навіть Цмоха вагався. Але хвилину. Прощай побачення з жінкою!

— Гайда вперед! Ми панам доброго гарту дамо,—відрубав з притиском.

Хіба ж він знав, що їхатиме по путях тяжких втрат, їхатиме востаннє?..

Трете і останнє хрестовиння уклали щось за півгодини.

Гризо уже не працював. Він вирішив дістатись станції Рудка—і утекти додому.

Червоні сіли на паротяга та на панцерника і поїхали.

Одарка тягнула щось нудне, однотонне.

А позаду сердито сопів панцерник.

Червоні без перешкоди доїхали до полустанку Лосіївка, що був недалеко від мети поїздки. Далі їхати не наважувались: небезпечно. На станції Рудка, що мала вертальне депо на кілька паротягів, можливо, засіли поляки.

Білоносик, порадившись із товаришами, поклав якийсь час почекати на полустанку.

А Цмоха, як добре обізнаний з живим і мертвим оточенням, визвався завітати до знайомого будинку. Може дядько Ісак допоможе.

Розвиднялося. Небесна обшивка, пригвинчена стяговими прогоничами зірок, уже яснішала на сході. А небавом сонце розіллало першу пайку золотого тепла.

Цмоха дійшов до будникової хати. У дворі спіткнувся з хлопчиком.

— Здоров, вареничок! Батько вдома?—і, не чекаючи на відповідь, відчинив двері чотирикутної, за незмінним шабльоном збудованої будки.

— Добридень! Як живем—маєм?—вигукнув Цмоха в кімнаті.

В кутку, на лаві латав сорочку недавній хлібороб, дядько Ісак. За селянською звичкою він вставав раненько і порався по хазяйству.

— Яке тут в біса життя? Пани нам, голубе, гірше печеної редьки обридли.

— Обридли? Так.

Цмоха сів на лаву. Міркував, що саме розпитувати.

Говіркий будник перший натягнув поводі розмови.

— А ти думаєш—ми тут мед п'ємо, чи що. Віриш, голубе, ці мобілізації в печінках сидять. От мого Нікіфора забрали в салдуці—і ні слуху, ні духу. А ще на плакадах пишуть: «Мир хіжинам—війна дворцям». А тут не мир, а скрізь війна політическа. Хоч би швидше замирились, а то дихати не можна. Курсації поїздів — ні-ні, пани-голоштаньки грошей не платят, — хоч гайки гризи на старості.—Трохи помовчавши, він поцікавився:—Як ти забився до мене? В Рудках тебе давно поховали.

— А я воскрес,—буркнув Цмоха.

«Сьогодні не час обмірковувати політичні питання».

— Ага-а,—додумався дядько Ісак,—ти, певно, приїхав на паровозі. Я чув, щось ніби пахало. У вас великий загін?

— Не великий, не малий, а середственний,—обережно відповів Цмоха.

Він почав розпитувати будника про поляків, але здалека.

Останній, на щастя, розмовляв із знайомими слюсарем, що втік з Рудки, а тому розповів багато дечого цікавого.

Вночі головні ворожі сили вирушили із станції. Поляки хотіли були висадити в повітря депо, але робітники зустріли їх зливою пострілів. На станції ще єсть багато поляків. Вони вирішили за всяку ціну зруйнувати депо—тому й лишили на станції дві гармати та кулемети. Вранці, напевне, буде нова сутичка.

— Твоя жінка,—казав далі дядько Ісак,—думає, що поляки тебе розстріляли. Прямо очі виплакала. Працює, бідна, за шматок хліба, голодує.

Цмоха зблід, дві рівнобіжні зморшки, що лягли йому над переніссям, вирізувались надто виразно. Спалахнула думка відвідати жінку, а тоді повернутись назад. Ні, адже в Рудці вороги. Він мусить повернутись. Мусить.

Молодий ранок, заколисаний вітерцем дерева, завзяте залицання пташок,—усе це дихало таким спокоєм, такою безтурботністю.

Червоні радо зустріли Цмоху. За сніданком вони колективно обміркували плян наступу.

Одарка й панцерник рушили вперед. Зупинились на схилі, віддаючи од Рудки. Вони сховались за горою, а станція,—як на долоні.

Білоносик намацав «Цейсом» кілька жовнів і дві гармати, що стояли поблизу станції. Одна гармата пильнувала депа, а друга, здавалось, чигала на небажаних гостей. Білоносик сполошився — невже поляки почули, що наблизились залізні коні?

Не за великий час, поважно зойкнула ворожа гармата. Ще раз. Ще. Набої не жалували депа й майстерень. А десь захований кулемет усе захлинався пострілами.

Депо відповідало стріляниною з рушниць і кулемета. Але відповідало мляво й неорганізовано.

— Пани б'ють наших. Готуй гостинця,—заквапився Білоносик.

З боку червоних своєчасно бахнула трицалівка, загомонів кулемет.

Станцію миттю опанувала метушня. Частина жовнів сідала у вагони, що стояли коло перону. А решта розгублено відстрілювалась од червоних, не забуваючи й депа. Поляки нарешті намацали панцерника.

Білоносик мусів відступити.

Несподівано на платформі біля гармати вибухнула бомба; забила на смерть артилериста.

— Ставай, Цмок. Жар за станцію, по гарматі,—наказав Білоносик.

— Я... я... хай хто інший стріляє,—ледве вичавив з горла Цмоха.

На його враз приблідлому обличчі відбилося страждання.

Білоносик здивовано виричав очі на друга. Перевів погляд на розгубленого «Зажигалку» і знов, уже неприязно, глянув на машиніста.

— Я тебе, Цмок, не пізнаю. Ти завжди був бойний хлопець, а тут одмагаєшся. Ти ж старий бомбардир-наводчик. Як не виручиш, то пани і депо зруйнують, і нас докінчать, і повернуть навітікача.

Поляків підбадьорила мовчанка червоних. Вони далеко впевненіш стріляли. Знов намацали схованку паротягів. Поранили Одарку.

— Добре,—різко відповів Цмоха.

Він випростався. Повіки йому повільно розплющились, як відчиняється брама в'язниці.

Знов між супротивниками розпочався бій. Окремі моменти бою відрізнялись один від одного лише влучнішими пострілами, завзятішими прокльонами і ширшими надіями.

Цмоха стріляв ніби й спокійно, але нервова гра м'язів говорила за якусь невтомну внутрішню боротьбу. Йому здавалось, було байдуже—чи перемаже, чи ні.

Гризо довгий час переховувався на Одарці. Нарешті добрав хвилину і майнув до посаду.

Це зауважив Блищик; гукнув здивовано.

— Дивіться, наш постіл утік!

— Я на нього бомбу кину,—спалахнув «Зажигалка».

— Хай його кине в сьомигодинну гарячку,—вирішив Блищик.

Але запальний «Зажигалка», не зважаючи на стрілянину, побіг за Гризом. Догнав. Схопив за барки. Гаркнув, водночас загрожуючи наганом.

— Ти чого без спроби утік?

Гризо, ловлячи руку з револьвером, благав улесливо.

— Не трош,пусти додому, Там сім'я... Ви ж стріляєте по моїй хаті. І по Цмоховій тоже... Ну да, його хата коло станції. Дай тобі боже здоров'я!

«Зажигалка», мабуть, вперше за своє життя так довго стояв мовчки й непорушно. Так от чому Цмоха не хотів стріляти. А може Гризо... Ні, слова його дихали самою правдою. «Зажигалка» нарешті пішов до п'лятформи.

Стрілянина умирала. Депо й панцерник мало не до ноги побили супротивників. Але поляки все ж утікли поїздом.

«Зажигалка», зів'ялий. «Зажигалка», схиливши голову, стояв коло Цмохи. Хотів пожалувати його, заспокоїти. Та хіба ж можна заспокоїти ці страдницькі очі?

Поранений стріляниною ранок відпочивав.

ІХ. ОСТАННЯ МАНДРІВКА

Об обіді до Рудки прибули головні сили червоних. Загомоніла відроджена станція; дехто працював у майстернях: провадився поточний ремонт паротягів. На путях чорніли залізні коні, що їх не вивезли поляки. Верещала маневрушка. Подекуди на висипові вештались заклопотані робітники. У всіх залізничних ущелинах народжувалось життя.

Гризо йшов з дому на станцію. Дорогою згадував ранішню небезпеку і усміхався задоволено. Добре, що вчасно утік. А як спритно ошукав «Зажигалку». Його ж хата не коло станції, а ген-ген за семафором. І вдома, хвалити господа, все гаразд. Жінка й діти здорові. От лише харчів обмаль: треба буде роздобути, а також за службу потурбуватись. Правду казав небіжник батько: «На бога покладайся, а сам робити не цурайся».

Гризів не пощастило: харчів не дістав, а сподіванок на службу—ніяких. Єдина надія на Цмоху: він додержить свого слова, пристроїть його на посаду. А може він поїхав слідом за поляками? Погана справа. Гризо звернувся до знайомих станційних службовців. Але ніхто нічого певного не знав.

Трохи згодом Гризо попрямував до Цмохи. Минув скалічений вокзал. Ось перша хата, а друга порохнява—Цмохина. Причілок і де-не-де дах подірявлено набоями.

Гризо увійшов до хати. Житло змінилось так, що й не впізнати. Стіну напіврозруйновано. Шафа схилилась на двоногий стіл. У кімнаті плавав запах порохового диму.

В кутку, на підлозі—Гризо заляк—лежала окригавлена мертва жінка; уста її були розтулені, ніби вона щось шепотіла, а мудрі й спокійні очі безживно дивились на стелю.

Біля жінки лежав кремезний чоловік; дві рівнобіжні зморшки, що навіки лягли йому над переніссям, вирізувались аж надто виразно.

Чоловік зауважив кроки, повернув голову.

Гризо дивився розгублено, мов би заблудив десь у лабіринті: долі лежав Цмоха.

— Сідай. Як наші?—спокійно запитав господар.

— Ні... нічого.

Гризо не спромігся на довшу мову. Забув чого прийшов сюди. Остовпів.

— А, знаєш... моя Одарка негодяща. Каюк,—очі машиністові блиснули розпачем.

— Д-да. Кх...—зняковіло відкашлявся Гризо.

— Наші хлопці—хто куди. «Зажигалка» поїхав слідом за поляками, а Блищик пішов працювати в депо. Це був останній ворожий наскок.

Вже ніякий чорт до нас не прийде.

— Да, вже почнеться мирне життя, праця...

— Почнеться, але не для всіх.

— Чому? Ти ж...

— Це була моя остання мандрівка.

— ??!!

— Мене, здається, паралізувало.

О. ГРІНЬОВ

„ЗАПАМОРОЧЕННЯ“

Півник та Михайлів—робітники механічного цеху машино-будівельного заводу ім. Сталіна. Життя їх зв'язало разом. Багато років в одному загоні билися майже на всіх фронтах з білими, разом демобілізувалися, вступили на один завод, підчас Ленінського набору обидва стали членами партії, і коли залунала бадьора хода двадцятип'ятитисячників, разом приєдналися до них і тепер працювали в селі Нова-Гребля. Михайлів—секретарем парт-осередку та тимчасово головою сільради («справжній» голова сидів у БУПР'ї за перекручування клясової лінії в хлібозаготівлях), а Півник—головою артілі «Соціалізм».

Тільки приїхали—зараз же зіткнулися з цілою низкою труднощів. Передня сільська верхівка дуже перестаралася в колективізації і, вживши натиску та адміністрування, об'єднала в одну артіль 4 села Ново-Гребельської сільради. В усуспільненні майна та худоби теж дуже переборщили. Не тільки коні, а й усі корови, вівці, свині, птицю було об'єднано і зігнано в двір розкуркуленого Йосипа Штанька. Кормів не було, гарного догляду теж, тварини голодували та дохли... По селах ходили різні контрреволюційні чутки.

На 1000 дворів та майже 15.000 гектарів землі було лише два трактори, 40 штук коней, плугів було дуже мало, засівзерно збирали з великими труднощами, трудова дисципліна увесь час падала, гуляли робочі руки. Стан був такий напружений, що й Михайлів і Півник почували, що артіль не сьогодні-завтра розпадеться. І тільки завдяки їхній упертості вдалося домогтися в кущі присилки тракторів та зерна.

Половину засівплянуг було вже виконано, коли з'явилася стаття т. Сталіна. Спочатку селяни на неї не звернули уваги: багато різних статтів друкується в часописах. Але швидко всі зрозуміли її суть і тоді сталося те, чого так боялися Півник та Михайлів: до правління пачками стали подавати заяви про вихід з артілі. Спочатку подали міцні середняки, що ледве вбереглися від розкуркулювання, потім сипнули середняки й навіть деякі незаможники.

У нас сільрада була колективізована на 100%. Правда, зроблено було це шляхом нажиму та адміністрування, але врешті тут нічого страшного немає. Я певен, що коли б не було нажиму—не було б у нас і велетенської артілі «Соціалізм». І несподівано, як грім з ясного неба, з'явилася стаття т. Сталіна.—Я не розумію, як він міг зробити таку шкідливу установку? Що правда «запаморочення від успіхів» було, і ця стаття безперечно принесе, а у нас, як бачиш, уже й принесла, велику шкоду.

Так говорив учитель Нової-Греблі Олександр Максимович Загадченко своїй дружині Олені Ісаковні. Було це надвечір, у день відпочинку, коли він саме повернувся з засідання правління артільі додому.

Олена Ісаківна слухала і їй пригадалося, як два місяці тому приїхав у Нову-Греблю з району Бутенко, як він разом з тодішнім секретарем партосередку Ліщуком кричали та загрожували на зборах, як лякали, що відішлють на Соловки всіх тих, що не підуть в артіль. Казав Бутенко, що почати держатиме на зборах, а таки втягне всіх в артіль...

А тепер ця стаття... І невже Сталін свідомо йшов на розпад колгоспів, бо хіба ж він не знав, які наслідки вона матиме?

Весь сільський актив опустил руки. Навіть Ліщук, що завжди визначався енергійністю (хоч би от в організації «Соціалізм»), зараз тільки те й робить, що пасивно приймає заяви про вихід, наче це так і треба. Михайлівський СОЗ зовсім відпав, не слухає ніяких розпоряджень правління, робить все по-своєму. «Червоні ниви» та «Згода» теж увесь час говорять про відокремлення. У нас у Новій-Греблі розбирають худобу та майно без всякого відома правління. Безладдя... Безладдя...

— Єдине, що зараз може врятувати справу це—повідокремлювати всі колгоспи, що входять до складу «Соціалізму». Це зменшить утечку членів, колгоспи організаційно оформляться, а за декілька років їх можна буде об'єднати знову...

Вечоріло. На дворі було весняно та гарно. Олександр Максимович та Олена Ісаківна вийшли зі шкільного будинку й посідали на ослоні. Перед ними був степ. Десь далеко самотньо гудів трактор.

— Хто це?

— Сорочан Іван. Всі трактористи покинули роботу і в карти гуляють, а він докінчує оранку для ячменю. І коли інші запропонували йому теж покинути роботу, то він сказав: «Ніколи не покидав я свого кулемета в громадянську війну, не покину зараз трактора. Рідний він мені. А ви, волоцюги, ще поплатитись за своє ледарство».—Це так він до трактористів.

Було тихо. Мовчали й «учителі». Тільки десь на селі чувся гомін, крики та лайки.

— Холоднішає... Ходімо вже... Треба ж і до завтрашніх лекцій підготуватися. За останній час мало я став уваги звертати на школу, більш на артіль. А треба й того не забувати...

Вечоріло...

На призьбі біля сільради зібралася купка дядьків.

— Я предполагаю розібрать все, що є, і хазяйнують по-старому. Буде тоді й державі прибуток і нам не погано буде,—говорив Лоненко Микола.—Советська власть правильно поступає, що розганяє колгоспи. Нікому від них користи немає. Є такі, що по 10 років існують, а тільки те й мають, що борги. Я взагалі за колективізацію, тільки не з нашим народом,—закінчив він.

— Дурень ти, Миколо, хоч і старший ти за мене, і хоч дітей у тебе вдвоє більше, ніж у мене,—промовив брат його Степан.—Тобі добре так балакати, бо ти середняк та ще й міцний. А от попробував би ти хазяйнувати на такому хазяйстві, як у мене, або як у Храньки!

— І хазяйнував би, і за рік, чи два мав би вже й коні й корови...

— Ні не мав би.

— Мав би. А скажи: з чим я від батька виділився? — Ні з чим. Просто вигнав він мене і на хазяйство нічого не дав. А зробився ж справжнім хазяїном? Зробився, бо зумів. От у цьому то й заковичка. А ви, та ваші колгоспи, ніколи нічого не матимете...

— Підожди. Чесним путем зробився багатим хазяїном...

— Та досить вам уже лаятись, бо ще поб'єтесь,—спинив їх зубатий Охрім.—Краще подумайте, що нам зараз із своєю артіллю робити.

— Більше всего, що нам треба розлитися—сказав колишній голова артілі «Червоні Ниви», горбатий Наумченко,—бо он той... як його, дуже трудно робить у такому великому хазяйстві...

— Розіллємось, а потім знов зіллємось—підхопив Лоненко Степан—тільки тоді вже таких безпорядків не буде...

**

Нервово й заклопотано бігає по сільраді Михайлів. Нервово й заклопотано дзвонить сільрадівський телефон.

— Слухаю.

— Півника до телефона можна?

— Його немає, десь поїхав. Біля телефону Михайлів... З куща?..

— Так, з куща. Ви не можете подати відомості, скільки у вас засіяно за вчорашній день? Зараз складаємо зводку й відсилаємо в район.

— За вчорашній день не засіяно жодного гектара. Масова подача заяв про вихід. Всі трактористи покидали роботу, за винятком, здається, одного. Плєн сівби під загрозою невиконання.

— Чим з'ясувати такий стан?..

— Перекручуванням лінії підчас колективізації, розповсюдженням брехливих куркульських чуток та неправдивим розумінням статті тов. Сталіна. Треба негайно повести широку роз'яснювальну роботу. З'єднайте, будь ласка, з районом...

— Зараз...

Швидко крутить ручку Михайлів, але ніхто не обзивається... Три хвилини, чотири, п'ять... Хочеться кинути, безтямно махати рукою, але ні. Єдина надія на район, може хтось приїде, допоможе. Своїми силами навряд чи можна що зробити. Сім чоловіка в партосередку, але всі вони десь подівалися, лишилися він, Півник та Ліщук. На Ліщука надії мало—зараз у нього пропала всяка енергія, та й авторитет у нього невеликий серед селян. Півник—гарний господарник, але поганий агітатор. Він, Михайлів...

— Слухаю... Доки ви будете тут дзеленчати? Раз ніхто не обзивається, значить нікого немає. Кого вам треба? Я сторож райкому.

— Секретаря райпаркому, Попова!

— Сьогодні вихідний день і в райкомі нікого немає. Та й крім того. Попов виїхав кудись на село.

— Тю, чорт би його...

— Не лайтесь...

— Пробачте, не буду. З'єднайте, будь ласка, з округою.

І знов нервово, нервово крутиться телефонна ручка, щоб нервами телефонного дроту з'єднати хвору клітинку велетенського організму з центром...

— 4-15.

— 4-15? Редакцію?

— Так, так... редакцію.

І через деякий час:

— Слухаю. Редактор «Червоного Села».

— Це я, Колю, Михайлів. Дзвоню аж із Нової-Греблі. У нас масовий вихід з артілі... Боюсь, що прогавимо засівкампанію. Що робити?

— Так кажеш—масовий вихід? Скільки заяв подано?

— Учора більш 30, сьогодні стільки ж, але подача їх не припиняється.

— У вас додержували принципу добровільности при організації артілі?

— Це було зроблено без мене, я ж тут лише один місяць, але кажуть, що були загрози й залякування Соловками та БУПР'ом.

— Винних до відповідальности притягнуто?

— Не всіх.

— Чому?

— Бо це було зроблено з санкції райпаркому.

— Як, райпарком дозволяв творити безчинства?

— Не тільки дозволяв, але й сам брав у них участь. Тут же секретарем був Бутенко. Але не в цій справа. Учора у нас був представник окр-земвідділу Петров і він сказав, щоб виключати всіх тих, що подають заяви, видавши їм усе те, що вони вклали, майно, худобу, землю, засівзерно тощо. Але ми цього зробити ніяк не можемо, бо тоді в артілі залишиться лише біднота без всяких засобів обробітку, і засівплян у ми не виконаємо. Що робити?..

— Ось що. Ти підожди 5 хвилин, а я подзвоню до секретаря окруж-кому і все в нього розпитаюся...

І через деякий час Михайлів знов почув його голос:

— Ти слухаєш? Тільки що дзвонив до секретаря. Виявляється, що ваша Нова-Гребля не перша. Скрізь, де тільки було перекручено принцип добровільности, помічається те саме, що й у вас. Зараз засідає урядова засів-трійка. Розглянувши таке становище, вона вирішила заборонити колгоспам до закінчення засівкампанії провадити будь-які розрахунки з членами. Потім, у вас артіль складається з декількох колгоспів. Коли помічається тенденція на розпад—не противтись. Хай краще буде декілька дрібних, але добре організованих колгоспів, ніж один великий та безгосподарний. Ще проведіть збори незаможників, бідноти, комсомолу, проведіть агітацію всіма можливими засобами й успішно закінчіть сівбу. Все.

— Дуже тобі вдячний, Колю. А то, розумієш, наче обалбесився, не знав уже що й робити. Ну, значить, тепер до роботи... Да, а як там Нюся та діти? Ти їх бачиш?..

— Бачу, але рідко. Нічого, живуть помаленьку. Я ж сам тільки вчора з села приїхав, цілий тиждень був.

— Коли побачиш моїх—вітай і скажи, що немає часу писати листів—страшенно зайнятий. Ну, бувай здоров.

— До побачення. Коли будуть які труднощі в роботі—дзвони до нас.

Хата Шевка Івана понад самим ставком. Всі двори до ставка городами, а в нього город, до вулиці, а хата—до ставка причілком. П'ять кроків від хати—ставок. Весною, коли снігова вода заповнює ставок, вона заливає хату з усіх боків і пішки добратися до неї буває неможливо. Тоді Іван тримає сполучення з хатою за допомогою великих ваганів та дерев'яної лопати, що нею хліб у піч садять. Незручно, але повідь, звичайно, швидко спадала і нормальне сполучення з хатою поновлювалось.

Мав Шевко Іван жінку (Ярина, але він її—Октябрина), сина Євгена (перейменованого на «Генія», хоч це було під великим знаком питання, бо синок не тільки ще не проявив ніяких геніальних здібностей, а ще навіть не міг самостійно втерти носа), та індиків (індики не були перейменовані).

Все село звикло, що в Ванюшки (це так селяни звали його) не все як у людей. І коли взимку приїжджали колективізувати село і робити це шляхом примусу, Іван категорично відмовився вступити до артілі. А на зборах так і заявив: «Індіками, каже, оратиму, а не вступлю до артілі, коли будете примушувати». І не вступив.

А коли потім до нього в хату прийшов Ліщук, Іван голосно зареготав. Подражнивши трохи Ліщука реготом, він сказав йому:

— Тікай не оглядаючись, бо як нацькую на тебе своїх індиків, то й радий не будеш.

Ліщук, положим, не злякався і не втік, але, поматюкавшись, дав Іванові спокій.

Коли Шевко почув про масовий вихід з артілі, він прийшов до Ліщука в сільраду (Ліщук тимчасово виконував обов'язки діловода та рахівника артілі) і при всіх назвав його дурнем.

— Що, доколективізувався, сволоч. Тоді так бач який смілий був, а зараз наче хто холодною водою обіляв. Ото було б тоді не бути таким гарячим.

Ліщук мовчав і винувано знизував плечима та червонів.

В цей час до кімнати забіг Півник. Разом з ним зайшли заклопотані бригадири, кажучи, що ніхто не хоче йти на роботу.

— А, Півник. Чого це ти крильця розвішав? Артіль сипеться?—зустрів його Шевко Іван і єхидно посміхнувся.

А коли Шевко пішов, Півник звернувся до Ліщука.

— Ніяк не можу я цього чоловіка зрозуміти. Видно, що хочеться йому бути в артілі, але чому ж він завжди сміється з наших помилок, чому він з такою злістю говорить, що ніколи не вступить до артілі.

— Він просто дуже впертий. Коли його примушувати—він завжди робить навпаки. Я його примушував іти до колективу—тому він так вороже до нього й ставиться, а коли б цього не робив я—він би перший записався. Він раніш усіх почав говорити про колективи і ще в 1922 році ледве не заснував артіль, та забрали його тоді до Червоної армії і так ця справа занепала була.

Деякий час обидва мовчали. Ліщук підшивав до справ подані заяви про вихід, а Півник сидів біля вікна й понуро дивився в нього. Потім Ліщук озвався:

— Знаєш, що, Півнику. Мені страшенно хочеться повіситись. Але ти не лякайся—я цього не зроблю... Я страшенно злий на себе... За те, що повірив тоді отому дурневі Бутенкові, за те, що як божевільний був... Але, розумієш, мені здалося... Ну захотілося мені й зараз воювати! А тут ще скрізь в газетах: «Зводка з бойового фронту», «фронт колективізації», «класова боротьба на селі загострюється», «знищимо куркуля остаточно»... Я захопився й наробив багато такого, чого, звичайно, не слід було робити. А після того, як до нас приїжджав Бутенко, я зовсім розхоробрився. Ти знаєш, Бутенко штовхав у груди, одному вибив зуби, душ п'ять спустив у Штанькову басину на цемент... А було ж холодно.. холодно...

— Здається ти так само робив?—озвався Півник.

— Робив, робив. І ніхто мені не повірить, що робив це я, як увісні... А зараз прокинувся, вірніше, мене розбудила стаття т. Сталіна. Прокинувся і не знаю, що робити. А отут у папці сімдесят заяв. І майже всі ті подають, що я їх тоді залякував. Приносять заяви і сміються, знущаються з мене. Ех, викинуть мене напевне з партії... перекутив... А я ж член з 1918 року... І як свою провину перед партією загладити? Ех...

Дух піднявся в Михайлова після розмови з округою. Зараз же він покликав десятихатника і звелів послати за всіма членами партії, наказавши, щоб вони з'явилися як-мога швидше. І дійсно, за півгодини всі були в зборі.

Михайлів відкрив позачергове засідання і розказав про свою розмову з редактором.

Тепер нам треба вирішити, якими засобами слід повести роз'яснювальну роботу серед населення. Хто хоче взяти слово в цій питанні? Багато думали, говорили... Потім ще в кімнату зайшов учитель Загадченко.

— Так, так. Я пропоную випустити на завтра стінгазету. Правда, наша редколегія спить, але цю справу на себе можу взяти я, а помічників собі виберу серед молоді. Кожен з присутніх тут мусить обов'язково щонебудь написати туди. Це поперше. Потім я пропоную на завтрашніх зборах улаштувати в сельбуді вечірку. Голова сельбуду Савчук. Хай він скаже, чи є в репертуарі їхнього друмгуртка яканебудь п'єса про... колективізацію... Можна було б прорепетирувати її, додати до неї щось із сучасного моменту. А хор та різні дитячі деклямації можу дати теж я.

— Є «Старі й молоді». Написав її наш хлопець Близнюк, з нашого сільського життя—закінчив Савчук. Осередок ще ухвалив зібрати сьогодні ввеч

чері збори комнезаму, бідноти, комсомолу та всіх колгоспів, що були в сіль-
раді. Провадити ці збори повинні були партійці, завдання їхнє було: загіту-
вати бідноту проти виходу з артілі, бо серед поданих заяв про вихід було
чимало й бідноти.

Загальні збори Ново-Гребельського колгоспу вирішено було скликати
післязавтра, після всіх одих зборів та завтрашньої вечірки. Відокремленню
окремих колгоспів не тільки не перечити, а навіть сприяти.

Біля артільської стайні—гурт. Останніх коней розбирають селяни.
Микола Лоненко веде за повід пару своїх коней.

— Ач, як похудли бідні, на скарбових харчах. Ну що, доколективізу-
валися?—звернувся він до купки бідноти, що стояла осторонь і дивилася
мовчки, чухаючи потилицю: їм нічого було розтягувати.

— Не волинь, браток!—виринув відтіля Степан Лоненко:

— Іди під три чорти, вилупок чортів.

— Не вилупок чортів, а твій рідний брат,—завершив Степан...

... Два чоловіки схопили за повід одну коняку. Кожен тягне в свій бік

— Моя коняка!

— Брешеш, моя!

— Я в тебе купив її!

— Віддам!

— Ну, коли віддаси, тоді й кобилу забереш.

— Я буду жалітися председателю!

— Піди, пожалійся...

— І піду, а таки докажу своє.

— Та годі вже вам кричати—запропонував Степан Лоненко.—Ви ось
що краще зробіть: пустіть коняку, а самі одійдіть у бік і кличте її до себе.
До кого піде—того й буде.

Селяни розійшлися в різні боки й почали старанно кликати кобилу
до себе.

— Чала, чала, чала!..

— Чала, чала! Кось-кось!

— Чала, чорт би тебе ззів!..

«Чала» постояла трохи, зирнула в обидва боки, крутнула хвостом,
повернулася й пішла назад у двір.

Гурт, що стояв осторонь засміявся.

— В колектив пішла, не хоче індивідуально. Розумніша за своїх
хазяїв...

Обидва дядьки чухали потилиці.

А в Штаньковому дворі, куди Ліщук декілька місяців тому наказав
зібрати всіх курей, качок, та гусей,—ще більший шум, ніж біля кінської
стайні. Загнали курей у загороду, ловлять, розбирають, накидають у мішки,
таскають додому. Дехто хоче встановити, якийнебудь порядок, щоб брали
тільки своїх курей, а чужих не чіпали, але на це ніхто не звертає уваги.
Кожна прагне як-мога більше захопити, поки більше жінок не прибігло.

А звістка про те, що розбирають птицю, моментально облетіла все село, сполохала всіх жінок, і вони юрбами посунули до Штанькового подвір'я. А коли побачили, що жінок повен двір, а курей всього може яка сотня—почалася справжня боротьба.

Сторож, що доглядав птицю, спочатку відганяв жінок, але, коли вони відіпхнули його в бік, він що-силю побіг до Півника. Той прибіг, кинувши всі справи, та птиця вже була розібрана, а двір повен жінок. Побачивши Півника, вони з криками та лайками сипнули до нього.

— Де наші кури!... Оддай зараз же їх, дармоїде городський... Приїхав на нашу голову!..

Півник спочатку розгубився, але потім вискочив на призьбу (його перли аж до стінки) і гукнув:

— Тихше... Зібрали були 2 тисячі курей. Всі вони були тут і нікуди їх не дівали. Своїх курей ви всі получите після, завтра. А зараз розходьтесь й не робіть бешкету...

Заспокоєні жінки почали розходитись і тільки деякі з них ще махали руками та голосно сперечалися.

**
*

Клопочеться голова сельбуду Савчук, скликає учасників п'єси, готує декорації, малює афіші, готується до завтрашньої вистави. А тут десь подівся той, що повинен був виконувати головну роль. Кажуть, що поїхав до міста і приїде не раіш як завтра ввечері. Давати другому роль—не встигне вивчити все одно. Хіба самому взяти? Тільки ж ніколи Савчук не грав на сцені й не знає, як там триматися. Доповіді та промови різні він уміє говорити, але роль, та ще головну...

А тут ще автор Близнюк як нарочито попришивав головному героєві і кохання і переживання різні, чого Савчук страшенно не любить. Але взяти роль доведеться таки йому, Савчукові, бо хто ж ще візьме на свою шию такий обов'язок за день до вистави?

Коли всі учасники зібралися, він оголосив, що виставу ставитимуть завтра і зразу ж почали репетицію. Хлопці спочатку були заартачилися (посилалися на «об'єктивні» умови), але потім погодилися, правда, з деякою неохотою.

П'єса на три дії, зачіпала питання колективізації й багато моментів було взято з місцевого життя.

Але автор дуже захопився й дещо переборщив. Так, майже всі герої признаються в коханні, цілуються, говорять про абстрактні питання. Савчук усі ці місця повикреслював, чим дуже образив дівчат, але коли він обіцяв, що влаштує по ходу п'єси на сцені гри та танці—вони заспокоїлися.

Прорепетирували п'єсу. Савчук погодився з дівчатами щодо танців та ігор, сказав, щоб усі приготували все, що їм треба, наказав, щоб добре підучили ролі, прийшли завтра зараня зробити ще одну репетицію розпустив їх, а сам сів учити роль.

**

— Жінко, що ти там товчешся? Кидай усе, одягайся—та на збори. І ви, тату, йдіть. Сьогодні збори незаможників. А тобі, сину, скільки років?—звернувся Степан Лоненко до сина Матвієвого.

— Сімнадцять.

— Теж іди. Уже повноправний. Доповідь робить Михайлів про партію та колективізацію. Судьба наша колективна вирішується.

— Вечеряти будеш?—звернулася до нього жінка.

— Одставити!.. Яка там може бути вечеря, коли зараз історичні питання будуть розв'язуватися...

**

— От ви, товариші, думаєте, що Лішук, цебто я, сволоч. Еге ж думаєте? Воно, положим, до певної міри—це правда. Лішук подивився на збори артілі «Червона Нива», що від такого дотепного признання добродушно засміялися.—Коли місяців з два тому я приїжджав сюди до вас на збори, я сказав: «Всі ви повинні вступити до артілі. Хто цього не зробить—живим звідси не вийде і держатиму я вас тут до того часу, поки ви не зробите те, чого я від вас вимагаю». Потім я кричав, загрожував, а коли Литвинов Петро сказав, що вступ до артілі—добровільний, я почав його матюкати. Чи правильно це я робив? Звичайно, ні. Партія увесь час казала й каже про добровільність та демократію, а от такі дурні, як я, перекручують її лінію і зривають всю її політику на селі. Тепер мене, звичайно, з партії викинуть, і добре зроблять, бо там потрібні стійкі та надійні люди. Але все ж таки я закликаю вас не розходитися й міцно держатися та працювати в колективі. Ви бажаєте відокремитися—ваша воля. Працюйте окремо, але працюйте гарно і... Я закінчую і ще раз нагадаю вам: ви вже третій рік з артілі і знаєте, що гуртом обробляти землю краще, а тому не розходьтєся. Міцно тримайтеся партійної лінії і женіть від себе таких остолопів, як я, що перекручують цю лінію. Все.

Після Лішука слово взяв колишній голова артілі «Червона Нива» Наумченко.

— Товариші, он той, як його, Лішук, тількищо перед нами покався. Єсть приказка: «Не согрешиш, не покаєшся не, покаєшся—не спасешся», але ця приказка стара і для нас не годиться. Бо склали її віруючі люди, а більшість серед нас—безвірники. І от, більше всього, найкраще буде, коли наша артіль одділиться і будемо собі господарювати.

Так і рішили загальні збори артілі «Червона Нива» по доповіді Лішука. Ніхто з членів заяви про вихід не подав, зараз же тут обрали раду артілі й вирішили взавтра продовжувати сівбу, що так безгосподарно була на декілька днів припинена.

**

Тмяно горить гасова лампочка, жовтим світлом обливаючи кімнату Олександра Максимовича Загадченка. Тмяно, і в кутках сірі тіні.

Годинник на стінці показує пів на третю.

За столом сидить сам Олександр Максимович, а поруч нього в кутку складено начисто переписані дописи для завтрашньої стінгазети. Години дві тому від нього пішли члени редколегії, що попринесли матеріал та допомогли переписувати його. Завтра зранку вони знов прийдуть, покляують на папір ці дописи й газета буде готова.

Олена Ісаківна, втомившись (теж допомагала писати), спить за стінкою, а Олександр Максимович складає (теж для завтрашньої газети) вірші про колективізацію...

Зранку Михайлів знов скликав осередок, де всі розповіли про виконання доручених завдань. Збори незаможників в усіх кутках вирішили не виходити з артілі і всі сили прикласти на піднесення господарства артілі.

Порушували питання про потребу як-мога швидче вирушити на степ і закінчити сівбу. Багато бідноти, що подавала заяви про вихід, тепер ці заяви позабирали, але велика частина середняків, головним чином міцні, уперто домагаються виключення.

Всі колгоспи, що раніш входили до складу «Соціалізму», відокремилися і господарюватимуть окремо. Таким чином лишилося всього щось з вісімдесять середняцьких заяв. На них треба буде вплинути сьогоднішньою вечіркою, стінгазетою та агітацією. Коли ж декілька десятків нестійких відійдуть—нема чого журитися, і продовжувати роботу далі.

Комсомольський осередок оголосив себе ударним по проведенню засівкампанії та боротьбі з перекручуваннями. Приніс учитель стінгазету. Хоч і зроблена наспіх, вона вабила очі яскравими фарбами, малюнками, заголовками та охайною роботою. Переглянувши, Михайлів вивісив газету на вулиці, просто на стінці сільради і зараз же біля неї зібрався гурток селян.

— Диви, диви... Микола Лоненко тягне коняку...

— А ось, Ліщук руками махає... А наган за нього більший... Пам'ятаєш, як він до нас отакій приходив?..

— Прочитай, Микито, що оце воно написано про коней, бо я щось не второпаю,—звернувся один дядько до парубка.

— «Згідно з постановою округової засівтрійки, всі розрахунки, видача худоби та майна всім, що виходять з колгоспів, буде проведено після закінчення засівкампанії».—Це значить, що раз ви, дядьку, хочете забрати з артілі пару своїх коней, то можете підждати, поки кінчиться сівба.

— Так мене ж уже виключили...

— Нічого.

— Людочки добрі, та це ж грабіж серед білого дня!

— Зовсім не грабіж, а просто розумне господарювання! Який хазяїн у сівбу продає, чи віддає свої коні? Ніякий. А ти хочеш, щоб артіль усі коні пороздавала? Чим же вона тоді обсіється? Ти про це не подумав...

— Боже ж мій... Зганяли худобу силою, а тепер уже ніяк її не виреєш. Зараз кажуть, що до кінця сівби, потім скажуть—до кінця жнив, потім до кінця операційного року, а тоді забудеться все.

В цей час до гурту підходить Півник:

— Ти, товаришу, не хвилюйся. Хто силою примушував іти до колгоспу, того буде покарано. А коней таки ми зараз дати не можемо. Обсіємось—тоді розрахуємось. Дамо вам і конячку, і пай, і долю з засіву, будете знову по-дідівському шкрябати землю.

— Пошкрябаємо і не згірше від ваших тракторів та комбайнів.

— Погосподарюєте рік чи два самі, а потім все одно в артіль підете: то чи не краще це зробити зразу?

Тоді хтось озвався з гурту.

— Він хоче прийти тоді, коли вже вся робота буде налагоджена, а зараз йому робити ліньки.

— Брешеш—скажи дядько, зачеплений за живе,—я може більше робив, ніж ти з своїм батьком та дідом вкупі.

— Ага, ось воно що. Хитрий дядько, хоче прийти на все готовеньке. Ну, тепер я розумію його.

— Сам ти на готовеньке прийшов г...воз чортів,—пробурчав дядько, почервонівши, як варений рак.

— Підозріла особа,—сказав комсомолец Петро Буняк, переглянувшись з Півником.

«Підозріла особа» сердито зирнула на Петра (наче п'ятака дала) й попростувала геть від гурту. Селяни читали стінгазету і біля неї все більшав і більшав гурт.

* * *

— Ви вже, Олександр Максимовичу, посидьте в будці та підказуйте в голос, не стісняйтесь публіки. Особливо мені, бо ті ж свої ролі вивчили, а я—самі знаєте...

Савчук нервувався: як не як, а все ж доводилося вперше на сцені грати, та ще й головну роль.

Нарешті, коли сельбуд був сповнений понікуди, прикрутили в залі велику газову лампу і відкрили завісу.

П'єса почалася. Сюжет її такий: парубок любить багату дівчину і вона згодна вийти за нього заміж, хоч він і бідний. Парубкові хочеться йти до колективу й він агітує на це своїх батьків, але дівчина куркулька, довідавшись про це, ставить йому таку умову: або вона, або колектив. Парубок після деяких вагань кидає дівчину, вступає з батьками в колектив і закликає інших селянок до колективного господарювання.

Парубка грав Савчук. За для цього йому довелося збрить навіть свої вуса та борідку і, таким чином, помолодшати. Грав не погано, тільки ті місця, де йому доводилося бути закоханим, викликали сміх у глядачів (поважний, суворий Савчук, і на!—закоханий). Коли ж агітував за колгоспи—ці місця виходили яскраво та природньо.

Тільки скінчилася друга дія—прибіг той парубок, що замість нього грав Савчук (колись готували цю п'єсу до Паризької Комуни).

— Приїхав, тільки сів вечеряти, коли мати й каже: «А в сельбуді сьогодні «Старі й Молоді» грають. Я спочатку не повірив, а потім, коли

мати стала божитися, не до вечеряв, за голову, чи пак за шапку, та сюди. Хто ж мою роль грає?

— Я,—відповів Савчук.

— Ви?—здивовано перепитав парубок.—Та дайш же хоч докінчу я. Що ж я дурно вчив її?..

— Ні, хлопче, грав я закоханого—не погано виходить, а в третій дії доведеться за артиль агітувати, то це вже я за тебе краще зроблю.

Парубок все ж був незадоволений і тільки тоді заспокоївся, коли Савчук сказав, що п'єсу ще багато разів ставитимуть і тоді вже він гратиме головну роль.

Пройшла п'єса гарно і глядачам вона сподобалась. Особливо ті місця, коли Савчук, не слухаючи суфльора з будки, звертався не до учасників п'єси, а до аудиторії з бадьорими закличками до колективного господарювання.

Коли востаннє зачинилася завіса, буря оплесків та вигуків задоволення струснула залю.

Потім був шкільний хор під орудою Олександра Максимовича, деклямації і закінчилась вечірка танцями під гармошку, скрипку та бубон.

За колгосп же вона загітувала добре.

* * *

— Читали статтю Косіора?

— Ні.

— То чого ж ви! Зараз же читайте. Ось що розбило всі мої сумніви, ось що поставило мене на вірний шлях.—І Олександр Максимович схвилювано пройшовся по сільраді.

Ліщук сів читати і вшляпався в сторінку, тільки іноді вигукуючи вголос:

— От вірно... Правильно... А так писав, наче в нашому селі був... Треба зараз же скликати партосередок та комсомольців і прочитати їм цю статтю. Де Михайлів?

— Біля кінської стайні. Там знову коней зводять.

— Ну, я біжу туди. Треба негайно ознайомити всіх зі статтею. І Ліщук побіг, залишивши Загадченка самого.

Олександр Максимович сів біля столу і взявся за колгоспне рахівництво. Раніш тут був рахівником сільський парубок Заріцький, але він, наплутавши чимало, швидко «подав у відставку». Зараз розплутувати доводиться вчителєві: робота важка, але Олександр Максимович узяв її з охотою, хоч був перевантажений і так.

Швидко сільрада наповнилась молоддю та партійцями.

— Я вам не заважу?—спитав Загадченко Михайлова.

— Навпаки, ми будемо раді, коли ви залишитесь. Допоможете читати та розбиратися. Може й читати ви будете?—запитав Михайлів.

— З охотою—і Олександр Максимович взяв до рук «Червоне Село».

— Ну, тепер тихо!—звернувся Михайлів до аудиторії, а потім до вчителя:—Починайте, Олександре Максимовичу.

Вечірка та широка агітація серед селянства таки зробила певний вплив на нестійких і другого дня до Ліщука стали приходити селяни забирати свої заяви та тут же й нищити їх. Так було забрано 30 заяв, але 50 селян уперто не хотіли здаватися і настоювали на виключенні. Півник скликав засідання правління артілі і всіх їх було виключено.

Михайлів подзвонив телефоном у куш, умовився, щоб голова куша сьогодні на вечір приїхав у Нову-Греблю, а потім з'єднався з райкомом. На цей раз дзвонити йому довелося недовго, але той же сторож повідомив, що весь райком розїхався по селах, а секретар повернеться у район, не раніше, як увечері. Тоді Михайлів попросив сторожа передати Попову, коли той приїде, щоб сьогодні ж увечері він був у Новій-Греблі, звичайно, коли буде змога.

Секретар районного партійного комітету Попов повертався, нарешті, додому.

**
*

— Думаю, що приїде. Він громадські інтереси ставить вище за свої. Цілий тиждень у розїздах. Зовсім замучився чоловік.

— Гаразд, передам. Тільки навряд чи приїде він до вас.

— Перекажіть Попову, що в нас розпадається артіль і треба всі сили прикласти, щоб цього не сталося. А сьогодні у нас збори, на яких його присутність була б дуже потрібна.

Цілий тиждень їздив, говорив, агітував, закликав, заспокоював, налагоджував, справляв.

По деяких селах неймовірно зловживання, перекручування. Попередні керівники району дуже «перестаралися» і тепер усі помилки виперли наверх. До Попова тут секретарем був Бутенко, що вживав своєрідних засобів колективізації. Коли ці його діла дійшли до відому ОПК—його з партії виключили й віддали до суду, а замість нього було призначено Попова, що до цього часу був секретарем партосередку механічного цеху заводу ім. Сталіна.

Попов зразу ж узявся виправляти помилки свого попередника, порозсилав увесь райком на села і сам поїхав теж.

Поївши та трохи відпочивши, Попов вийшов у міський сад. Так принаймні звалось те місце, де росли бідненькі акації, удень гралися замурзані діти.

В цей час до Попова підійшов райкомівський сторож і відкликав його вбік.

— Де це ви пропадаєте? Насилу знайшов. Тут удень дзвонили з Нової-Греблі. Кажали, щоб ви туди сьогодні увечері приїхали. Там артіль розпадається, чи що...

Порядок денний вирішили встановити такий: 1. Доповідь Попова про лінію партії в справі колективізації, потім відповідь на запитання, дебатити тощо і 2. Біжучі справи.

Нарешті сельбуд набився повний і Півник відкрив збори. Обрали президію, дав слово Попову.

Той звичним оком окинув бурхливу аудиторію. Говорив про п'ятирічку й індустріалізацію, відставання сільського господарства, колективізацію, перекручування партійної лінії, боротьбу з цими перекручуваннями, наводив приклади, закликав селян доводити до відому РСІ, преси та райком про наявність таких перекручувань і закінчив закликом до міцнішого об'єднання навколо партії та колективних господарств.

Оплески потопили його слова. Після нього взяв слово Олександр Максимович Загадченко:

— Я, товариші, до цього часу не зовсім розумію в чому саме полягає лінія партії в справі колективізації. Скрізь я читав у газетах про добровільність вступу та виходу в колгоспах, але думав, що це роблять тільки для одводу очей. Кажу, не криючись,—думав я так. І тільки нещодавно я зрозумів, що перекручування не мають нічого спільного з лінією партії. Я зрозумів усе це, товариші, і закликаю вас, не зважаючи на всякі перекручування, об'єднано працювати в артілі. За п'ятирічку, за колгоспи, за культуру!..

Говорили багато... Михайлів—що партія боролась завжди і бореться зі всякими ухилами та перекручуваннями, Ліщук знов каявся у своїх провинах, Савчук—що тільки колективна праця підвищить культуру та освіту серед населення.

І кожного радо вітала оплесками стоголова сельбудівська зала. Нарешті взяв слово один із тих, що виходять—старий бідняк Микола.

— Я, товариші, подав заяву про вихід і прошу мене виключити. Ви, мабуть, думаєте: «От Буняк сволоч, ворог совєцької власті, дурень не хоче йти в артіль». Ні, воно не так. Совєцька власть—власть хороша і колектив ваш—теж не погана річ. А все ж я прошу, щоб мене виключили. Спитаєте чому? Скажу. Тому, що мені вже 70 років. Звик, а одвикати трудно. Коли заставите—знов увійду в артіль, але лаятиму вас на чому світ стоїть і нікому від цього користи не буде. А ви краще, ніж ото заставляти, розкажи б усе толком, пояснили все, як слід, і тоді б до вас ішли з більшою охотою. Так от не сердьтесь на нас, що ото ми виходимо, а роз'ясніть нам усе, дайте часу подумати добре, то може ми і ще вступимо. От і все,—і Буняк, вклонившись у пояс громаді, зійшов зі сцени.

І тоді вийшов туди понурий, мовчазний Сорочан Іван, глянув поперед себе і сказав тихо, але виразно і так, що усі почули добре:

— Весна на дворі... Парує земля... жде нас, щоб ми запліднили її чистосортним, гарним зерном... А ми сперечаємось... розтягуємо худобу... майно... І зерно ще не все протруєне та очищене... Хіба ж не соромно нам... І трактори стоять... Мовчазні, як земля, і зовсім безсилі... Треба завтра в степ, бо парує, кличе нас земля...

Замовк і було тихо.

Хтось у кутку був заплескав у долоні, але на нього цикнули й він замовк... Тихо... Тихо...

Піднявся Півник і теж тихо промовив:

— Так, товариші, завтра неодмінно треба в степ. Ми багато часу прогали, а треба ще засіяти більш як тисячу гектарів ярини,—і коли побачив,

що потроху розвіявся навіяний Сорочаном настрій, знов став говорити голосно та бадьоро.—Ми не злякаємось, товариші, що йдуть від нас 50 родин. Пішло 50, а лишилося 550 і ми будемо працювати всіма силами, щоб заповнити цей прорив. А завтра, дійсно, треба обов'язково в степ. Чи так товариші?

— Правильно... Так.. Завтра в степ. Доки байдикувати?..—загуло з усіх боків.

— Прошу слова, товаришу Півнику.

— Кому там слова?

— Та я ж, я, Шевко.

— То йди сюди...

— Та я тут...

— Іди сюди. Тут і говорити й слухати краще.

— Ну, йду, йду,—і Шевко поліз через стільці та голови в напрямку до сцени. Тільки він там з'явився—в залі піднявся сміх.

— Ну, чого смієтеся? Я ж ще нічого смішного не сказав. Спиніть їх, товаришу голову.

— Тихше, товариші, не заважайте Шевкові говорити,—звернувся Півник до зборів, а потім до Івана:—Починай.

— Починай...—повторив той—наче це так легко—починай... А з якого ж кінця починати?

— З початку!—гукнули знизу.

— Гаразд, почну з початку. То слухайте ж... Коли до мене приходив Лішук і примушував іти в артіль, я пообіцяв йому повибивати зуби та інші органи тіла людського, і не пішов в артіль, бо не люблю, коли мене до чогонебудь примушують. Не люблю над собою прикажчиків та командирів. А от зараз, коли ніякого примусу немає, коли все добровільно, я заявляю, що прошу прийняти мене в артіль, бо я желаю в ній працювати. От і все... Є хтонебудь проти того, щоб прийняти мене?—звернувся він самоправно до зборів.

— Немає!—почулося з залі,—свій чоловік, бідняк.

— Значить, прийнять мене в артіль одноголосно. І от в знак сьогоднішньої радості, я дарую вам в артіль всіх своїх... індиків!... Тепер товариші... підходять!—там у кутку, не ляпайте!.. Тепер хай живе наш «Соціалізм», хай живе соціалізм взагалі, хай живе пролетаріят у лиці Півника Попова та Михайлова, і хай живемо всі ми. Урра!..

Голосно розглялось бадьоре «ура» сотнями горлянок, здригнули від струсу шибки, захиталось полум'я газової лампи, безпомічно, затріпотіли на стінках плякати. Всі піднялися на ноги і наелектризовані серця погнались по жилах невинний, багатовольний струм крові. І коли почали затихати оплески та вигуки, хтось крикнув:

— «Інтернаціонал»—і завзято вирвалася з сотень легенів, бадьоро завжди свіжа мелодія перемоги.

Встали всі, скинули шапки і тільки чулися вогненні слова. Дирижер не було—дирижером була могутня, колективна воля трудящих...

Півник забув закрити збори, забув про «2» біжучі справи, стояв співав і чув, як вливаються в нього нові сили та енергія для нової праці та боротьби.

А Ліщуків ввижалася... величезна площа... духова оркестра... все населення зібралося на площу... зустрічати їх... Аж ось виступає загін червоних партизанів... А він, Ліщук, на коні попереду... Потомлені, обірвані, але бадьорі та з невмирущою в серцях вірою про перемогу...

А над головами все пливли вогнені слова та мелодія «Інтернаціоналу».

НАДІЯ ХОМЕНКО

МЕХАНІЧНА МАЙСТЕРНЯ

До варстату доторкнусь рукою—

і я — сила.

Кров кричить про міць.

До варстату доторкнусь рукою—

У очах майне стружками мідь.

В ту хвилину всі знання й бажання

У різець токарний погляду

І вогнем вихрастого змагання

Я засмаглі м'язи напою...

Цех, майстерня...

Я — окрема гайка.

Гайка ритму, рухів та облич.

Дужче, дужче, заспівай фрезерка!

Кров, кричить про міць.

Фреза ріже звій крицевих стружок

Під зубцями стогне іскрами метал...

Цех, майстерня — працею напружені,

На варстаті стружемо деталь.

Голосніш гукай енергія трансмісій

Більш запалу, електромотор.

Пляни, думку, креслення комісій

Ми сьогодні втілимо у обрис форм.

Більш запалу

м'язи у змаганні

Фреза, леза

на металі — різь.

Гей, товаришу,

Скажи мені ти чуєш?

Кров кричить про міць.

Цех. Майстерня.

Суміш ритму рухів

І шеренга вогневих облич.

Народилась під різцем варстату

Сонячно-блискуча

металева річ.

С. КОСІОР

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО

(З політичного звіту на XI з'їзді КП(б)У)

Товариші! Серед найважливіших завдань соціалістичного будівництва, слідом за індустріалізацією й соціалістичною перебудовою сільського господарства, перед українською партійною організацією стояло завдання—розгортати далі національно-культурне будівництво, проводити національну політику партії. Партія розглядає це завдання не ізольовано від усіх інших, а як складову, нерозривну частину соціалістичного будівництва. Ось чому питання розвитку української пролетарської культури, питання практичного здійснення ленінської національної політики посідали одне з центральних місць у роботі української партійної організації та її ЦК.

І підсумовуючи нашу роботу за минулі роки, відзначаючи величезні успіхи в царині індустріалізації країни й соціалістичної перебудови села, ми можемо сказати, що до XI з'їзду наша парторганізація, наша країна приходить з великими досягненнями і на фронті будівництва української пролетарської культури. Ці успіхи такі великі, що їх мусять визнавати навіть найзапекліші наші вороги. Той, хто слухав зізнання активних учасників СВУ на нещодавно закінченому процесі, мабуть, пам'ятає, як вони визнавали величезні досягнення в національному культурному будівництві, досягнені радянською владою на Україні.

Наші успіхи в цій царині розтрошують залишки української контрреволюції. Ці успіхи є одночасно могутній чинник, що зміцнює позиції пролетарської диктатури.

Що визначає справжню і сталу українізацію, що визначає наші дальші успіхи в справі розвитку національно-культурного будівництва на Україні? Таких основних показників—принаймні три. Перше—це готування й виховання нового покоління через школу; друге—зростання української преси й літератури; третє—активна участь робітничої класи в розвиткові й будівництві української пролетарської культури. Ці три основні моменти, і особливо останній, є вирішальні. Вони утворюють єдину міцну основу для всієї нашої роботи. Вони, кінець-кінцем, розв'язують питання українізації, питання будівництва української радянської культури.

Чого ми досягли цими трьома основними лініями?

Я почну з школи. Школа покликана підготувати нове покоління. Вона формує його погляди й ідеологію. Вона покликана виховати майбутніх будівників нового життя. Значення школи величезне, і недооцінювати цього ні в якому разі не можна.

Не дарма царський уряд, всіма засобами провадячи русифікаторську політику щодо національностей в колишній царській імперії, боровся за школи, провадив русифікаторську політику через школи, всіма засобами

намагався цю ділянку здобути, захопити. І тепер у Польщі, що провадить нечувану політику пригноблення української людности Західньої України, роблять те саме, що й у царській Росії. Фашистський уряд Польщі загарбав до своїх рук українські школи, перевів їх на польську мову, або так звану мішану мову, що по суті означає не що інше, як вигнання української мови з школи. Ще на минулому з'їзді т. Каганович у своїй доповіді зазначав, що з 3.800 українських шкіл на Західній Україні 1918 року до моменту Х з'їзду залишилось тільки 860 шкіл. На сьогодні їх ще менше. Так Польща, як і всі капіталістичні держави, провадить свою «національну» політику, політику найжорстокішого пригноблення та придушення всяких спроб культурного розвитку трудящих національностей їх рідною мовою.

Тільки в Радянському Союзі, правильно провадячи ленінську національну політику, забезпечили нечуваний розквіт національно-культурного будівництва. І школа в Радянській державі із знаряддя пригноблення національностей обертається на могутнє знаряддя культурного розвитку колись пригноблених царатом національностей. Уже до Х з'їзду партії ми мали величезні досягнення в царині шкільного будівництва. До того часу шкільну сітку пристосували до переважної більшості української людности, провели велику роботу для українізації вищих учбових закладів, технікумів тощо. Проте, до Х з'їзду в нас 35% дітей було поза школою. За минулий час, поширивши шкільну сітку, пощастило на багато підвищити відсоток охоплених дітей. Але все ж поза школою і досі лишається досить багато дітей—21%, або 780 тис. Це зобов'язує нас в інтересах успішного розгортання соціалістичного будівництва якнайшвидше ліквідувати цей прорив і рішучо поставити питання про загальне навчання.

Заодно скажу про неписьменність. Цілком зрозуміло, що ніяке швидке культурне зростання країни неможливе там, де великі маси людности неписьменні, не вміють читати й писати. 1926-27 року на Україні було 33% неписьменного населення. Підсиливши боротьбу з неписьменністю й мобілізувавши увагу радянської суспільности, ми до 1929-30 року зменшили відсоток неписьменних до 26. Але й це становить ще велику цифру—4 млн. чол. неписьменних. Ми поставили собі за завдання, хоч що, а ліквідувати неписьменність на Україні до 1931 року. Тепер лікпункти і школи охопили 2.245 тис. неписьменних і 500 тис. малописьменних. Якщо ми вдало закінчимо цьогорічну роботу в справі ліквідації неписьменности, число неписьменних зменшиться майже наполовину і становитиме близько 14%. Звичайно, це відсоток відносний, бо багато, особливо дорослих, навчившись читати і припинивши потім навчання, швидко забувають набуті елементарні знання письменности. Тому певний рецидив неписьменности, звичайно, буде.

Зробити доведеться багато, до того ж закінчити роботу треба за найкоротший час. Не треба забувати, що справа ліквідації неписьменности має великої ваги політичний характер. Не випадково останніми часами ми маємо багато терористичних виступів куркулів проти вчителів, проти ліквідаторів неписьменности. Це, на мою думку, характеризує величезне значення нашої роботи в справі ліквідації неписьменности.

Готування молодого покоління розв'язує стало й остаточно справу українізації. Як же в нас українізуються трудові школи соцвиху—школи, що через них проходить основне дитяче населення. Тепер українські школи першого концентру і семирічки охоплюють 2.400 тис. дітей, що складає 83,2% загального числа учнів, а українське населення становить 80%. З цих даних видно, що й інші національності віддають своїх дітей до української школи, при чому треба сказати, що зростання українізації шкіл відбувається одночасно з забезпеченням національних меншостей. Діти, що навчаються руською мовою, становлять 8,8%, а загальний відсоток руського населення 9,2%, єврейською мовою—3,6%, а загальний відсоток єврейського населення—5,4%, польською мовою—1%, а загальний відсоток польського населення—1,6%. Зрозуміло, ми ще більш повинні забезпечити культурний розвиток національних меншостей на Україні, при чому особливо треба посилити культурну роботу серед польської людности, бо ця ділянка взагалі відстає, хоч наші досягнення і тут чималі, а відстає тому, що взагалі райони, де переважно зосередилася польська людність, культурно були дуже відсталі і шкільна сітка там до революції була мізерна.

Про вищу школу. 1926-27 року українською мовою викладали 33% всіх дисциплін, а 1928-29 року—минулого навчального року—цей відсоток збільшився до 58. Отже, й тут є певні успіхи, хоч українізація вишів зв'язана з далеко більшими труднощами, ніж українізація нижчої школи. Педагогічні виші українізувалися майже на 100%, далі йдуть сільсько-господарські виші: менший відсоток дають технічні і т. д. В технікумах викладання українізували 1926-27 року на 46,5%, а 1928-29 року на 59,6. Тут знову таки на першому місці стоять педагогічні й сільсько-господарські технікуми. Ми маємо також значне посилення процесу зростання студентів-українців у наших вишах, вербованих останніми роками здебільшого з-поміж робітників. 1927-28 року студентів-українців було 51%, а тепер—56%, в технікумах було 58%, а тепер—66%. В окремих вишах і технікумах цей відсоток певною мірою міняється: в деяких—відсоток українців багато більший від середнього, в деяких—менший, але взагалі ми маємо певну сталу тенденцію зростання числа студентів-українців.

Другий важливий і вирішальний момент у розвитку національно-культурного будівництва, національної культури й українізації є стан української преси й культури.

На X з'їзді тов. Каганович, доповідаючи про підсумки національно-культурного будівництва, говорив:

«Якщо в царині будівництва нашої державности, в царині будівництва рад, виконкомів, формування органів влади, керування ними, зміцнення зв'язку з масами, поживавлення рад, що є один з найяскравіших чинників українізації, якщо в цих питаннях партія підійшла щільно до їх розв'язання, то в царині культури цього ще немає. Але все це ні в якому разі не може і не повинно затіювати всі ті велетенські досягнення, що ми їх маємо.

Очевидно, що надалі в процесі розвитку української культури ми здибаємося з великими труднощами і що завдання полягає не так у

кількості, як у якості, бо поруч нашої радянської культури росте буржуазна українська культура, зокрема, серед буржуазних емігрантських кіл за кордоном».

Питання стоїть цілком правильно. Якісне зростання вирішальне в нашій боротьбі на фронті українсько-пролетарської культури. І ми, товариші, безперечно вже щільно підійшли до розв'язання якісних завдань. Те велетенське зростання української преси й літератури, що ми його мали за минулий період, свідчить про наші перемоги в цій царині. Питання про те, «хто кого», випередить буржуазна українська література «нашу», чи ми випередимо їх—це питання розв'язується на нашу користь. Українським емігрантським кодам та їхнім недобиткам ідеологам тут нема чого протипоставити нашому культурному зростанню, їх культурна вбогість особливо виразно виявляється на тлі наших досягнень.

З наших великих успіхів у царині української преси й літератури ми справді можемо пишатися. Насамперед—газети. 1927-28 року тираж усіх газет становив 1.100 тис. примірників, а в травні 1930 року їх тираж досягнув 3.300 тис. примірників, тобто збільшився втричі. Але особливо великі наші досягнення в царині українізації газет. 1928 року українські газети становили 56% усього тиражу, а тепер їх питома вага дорівнюється 89%. Дуже зросла також низова преса, друковані заводські газети, вже не кажучи про стінні газети. Багато заводських газет своїм тиражем не менші від деяких окружних. Тираж окремих заводських газет великих підприємств досягає 2 і більше десятків тисяч примірників. Рік тому тираж друкованих заводських газет становив 247 тис. примірників, а в травні цього року—431 тис. При чому і тут ми маємо чимале зростання питомої ваги газет українською мовою: з 36% до 72%.

Особливо показове просто таки велетенське зростання тиражу наших центральних газет. В січні 1928 року центральний орган КП(б)У «Комуніст» мав 28 тис. тиражу, а на сьогодні—152 тис., «Комсомолец України» мав 11.900, а тепер—74 тис., «Радянське Село»—172 тис. а тепер 600 тис., «Робітнича газета Пролетар» мала 11 тис., а тепер—79 тис. Було б неправильно розглядати це зростання тільки з якісного боку. Тут одночасно виявляються й чималі якісні зрушення в нашому національно-культурному будівництві.

За цей час перевели на українську мову кілька великих окружних газет і, що особливо показове, так це те, що ні одну з них не перевели за ініціативою згори, а тільки виходячи з місцевої ініціативи, тільки створивши базу для переведення газети на українську мову. З великих газет українізувалися: «Червоний Гірник» (Криворіжжя), «Зінов'ївський Пролетар», «Робітник Кременчуччини», «Чорноморська Комуна» і «Харківський Пролетар». При цьому особливо показово те, що переведення газет на українську мову взагалі не зменшило їх тиражу.

Тепер на Україні виходить 328 журналів, з них українською мовою 278.

Але особливо показові для зростання української літератури досягнення в царині книжкового видавництва. 1927-28 року видали 5.400 назов, а цього року 9.900 назов, з них українською мовою 1927-28 року 54%, а тепер 80%. Наша українська книжкова продукція на багато випереджає загальне зростання книжкової продукції в усьому Союзі. 1927-28 року, наприклад, питома вага продукції книжкових видань українською мовою в загальносоюзній книжковій продукції становила 15,9%, а 1929 року вона становить уже 18,3%.

В царині літератури є і низка хибних явищ. Основне полягає в тому, що зростання комуністичних кадрів української літератури, марксистської критики та політико-виховної роботи серед літературних кадрів на багато відстає від темпу зростання української літератури взагалі. Наше завдання полягає в тому, щоб цю важливу, винятково політичного значення галузь роботи за найкоротший час серйозно підтягнути.

Треба, нарешті, відзначити серйозні зрушення у виданні технічної літератури українською мовою. 1927-28 року українською мовою видали тільки 70 назов технічних книг з тиражем у 212 тис. А за перше півріччя 1929-30 року видали 151 назву з тиражем понад мільйон примірників. Однак це велике зростання далеко ще не задовольняє теперішніх потреб на українську технічну книгу.

Такий, коротко кажучи, стан нашої української преси й літератури; він показує великі досягнення, великі зрушення, що сталися в нашій країні за період з X з'їзду партії з погляду здійснення національної політики партії, з погляду здійснення й розвитку основних засад ленінської лінії в національному питанні. Преса є могутнє знаряддя виховного впливу на маси. Якщо величезне зростання преси є яскравий показник зростання національно-культурного розвитку, то своєю чергою велетенське зростання преси й літератури одночасно з школою є найкраще знаряддя провадити українізацію, просувати, поширювати українську національну радянську культуру серед широких мас. І тут ми досягнули величезних, не тільки кількісних, а й якісних успіхів.

Так стоїть справа з пресою й літературою—другим показником, що визначає зростання української культури.

І, нарешті, третій показник—це українізація пролетаріату.

Наприкінці минулого року профорганізації переписали національний склад і перевірили, якою мовою робітники й службовці України розмовляють. Відомості цього перепису, що охопив майже 2 млн. чол., варті того, щоб звернути на них серйозну увагу і вивчити. Що вони показують? По-перше, те, що у нас з 1926 до 1929 року питома вага українців серед робітників і службовців збільшилася з 50% до 57%. Але що особливо треба відзначити—чимале збільшення українців в індустріальній групі—з 41% до 48%. При цьому в складі основного кадру пролетаріату, його гвардії—металістів число українців збільшилося з 45% до 49%. Цікаві також дані, що характеризують національний склад спеціалістів народнього господарства України. За нещодавно організованим (в лютому 1930 ро-

ку) Наркомпрацею переписом у складі тих спеціалістів, що працюють на Україні, українців—48,6%, руських—25%, серед них у промисловості 40% українців, і в сільському господарстві—60%. Але особливої уваги, на мій погляд, варті дані профспілчанського перепису про те, якою мовою розмовляють робітники, про тих, хто пише й читає українською мовою. У всіх спілках відсоток осіб, що розмовляють українською мовою, збільшився з 33 до 44. Тих, що вміють читати українською мовою—з 40,2 до 58,2; тих, що вміють писати—з 35,1 до 53,7. Особливо велике це зростання в індустріальній групі. В спілці металістів, наприклад, відсоток тих, що вміють читати українською мовою, збільшився з 18 до 42, тих, що вміють писати,—з 14,3 до 34,6 і т. д. Можна було б навести низку інших показників, але я вважаю, що й цих досить, щоб уявити велетенські зрушення в царині українізації робітничої класи. Таких зрушень, товариші, звичайно, не можна досягнути ніякими штучними заходами. Це зростання зумовлює вся політична робота партії, піднесення загального культурного рівня робітників.

Наше основне завдання тепер—побудувати свою роботу так, щоб якнайбільше задовольнити збільшені культурні потреби пролетаріату. Тут, зокрема по лінії культурної перебудови профспілок, ми теж добилися певного перелому. Взяти хоча б тільки гуртки при клубах та на заводах. З 1928 до 1929 року питома вага клубних гуртків українською мовою збільшилася з 32 до 52%, у заводських комітетах—з 44 до 71%. Ми маємо таку саму картину і з лекціями та іншими формами культроботи. На багато зріс інтерес робітника до української книжки. На жаль, у робітничих бібліотеках число українських книжок хоч і збільшується, але не стільки, щоб задовольнити дедалі більший на них попит. На всі ці проблеми мусять зважати насамперед профспілки і краще налагодити справу обслуговування культурних потреб робітників українською мовою.

Як збільшився потяг робітничої класи до української культури, крім наведених мною фактів, показує проведений торік місячник української національної культури. Він охопив величезні маси робітників, збільшив кадри читачів українських газет, книжок тощо. Я не маю часу зараз навести вам кілька дуже цікавих листів, заміток, що характеризують настрої робітників. Дозволю собі прочитати тільки один відкритий лист сталінських робітників до робітників Києва, видрукований у «Диктатурі Труда», лист, написаний простою широю мовою і вкритий сотнею підписів. В цьому листі робітники пишуть:

«В нашій Сталінській окрузі почався місячник української культури.

На вимогу широких робітничих мас гірників і металістів розпочали цю кампанію для того, щоб рішучим походом тисячів посунути вперед справу справжньої українізації донбасівського пролетаріату. Наш місячник—це не скороминуща кампанія, це початок великої й упертої праці.

Ми одержали від вас вітання нашого почину. Але нам потрібні не тільки вітання. Нам потрібна реальна практична допомога. Ми чекаємо її від пролетаріату Києва, міста, де зосередилися великі українські культурні сили. Допоможіть нам провести місячник. Допоможіть нам опанувати українську культуру.

У нас не вистачає лекторів для всіх робітничих зборів; організуйте виїзні лекторські бригади. Хай ваші музеї організують пересувки і надішлють їх до Донбасу. Організуйте подорожі ваших театрів, хорів, капел, груп українських письменників до нас.

Їм забезпечена тепла зустріч у гірників і металістів.

Ми чекаємо, що пролетарі Києва швидко відгукнуться на наше прохання.

Братнє привітання».

Таких листів не мало, їх є десятки, сотні. Можна відзначити ще те, як щиро приймали наших українських письменників у Донбасі і скільки відгуків, скільки листів викликала ця подорож. Можна було б навести вам низку дуже цікавих виступів старих робітників Донбасу, що палко виступають за українізацію, за потребу швидким темпом опанувати українську мову, щоб робітнича класа стала справжнім творцем українського культурного процесу.

І от на тлі цих велетенських, небувалих зрушень серед робітничої класи особливо жалюгідним і нікчемним здається шумськізм, що пропонував свого часу провадити по суті насильницьку українізацію робітничої класи. Волобуєв договорився навіть до того, що пропонував установити відсоткову норму в нашій промисловості для робітників руської й інших національностей. Мені здається, що цілковите збанкрутування цих ідеологів, цих полигачів буржуазного націоналізму виявляється тепер особливо яскраво. Численні факти, характеризуючи ставлення робітничої класи до національної культури, до українізації, є краща відповідь тим людям, що нездужали на безнадійний песимізм, що не вірили в сили пролетарських мас і в спроможність нашої більшовицької партії стати на чолі руху мас за опанування української мови, української культури.

З наведених мною даних ви бачили, що питома вага українців серед робітничої класи безперечно зростає. Це, товариші, не штучний процес, а цілком закономірне явище, що впливає цілком і повнотою з факту індустріалізації країни, здійснюваної за диктатури пролетаріату. Індустріалізуючи Радянський Союз, партія свою політику будує на основі якнайбільшого розвитку промисловости національних республік. Ця політика спрямована до того, щоб більше залучити до виробничого процесу саме місцеві кадри основної національності. Цей природний процес цілком впливає з загальної і господарської політики пролетарської диктатури. Донбас, великий всесоюзний центр промисловости, що його кадри, природно, поповнює пролетаріат усього Радянського Союзу, налічує тепер чимраз більші маси робітників-українців. Питома вага українців у складі пролетаріату зростатиме й надалі швидкими темпами. І тут треба знову й знову підкреслити

першорядне завдання наших організацій і особливо профспілок—якісно поліпшити свою роботу так, щоб вона цілком відповідала збільшеним потребам пролетаріату—активного будівника української національної культури.

Наші успіхи в царині здійснення національної політики на Україні, наша тверда лінія на висування нових українських кадрів визначають безперечно і зростання українських провідних кадрів у партії, профспілках, радянських, господарських та інших організаціях. 1927 року серед секретарів окружкомів було українців національністю 46%, а тепер—54,5%; серед зав. відділів ОПК відповідно—44% і 46,5%. У складі секретарів райпаркомів українців було 61%, а серед голів РВК близько 80%. За ці роки збільшилося число українців у складі міськрад, окрвиконкомів, голів ОВК. В загальному складі провідних робітників, що перебувають на обліку ЦК КП(б)У (2.500 чол.) питома вага українців зросла за 2½ роки з 39 до 43%. Проте, на окремих ділянках відсоток українців явно недостатній.

В КП(б)У тепер, за неповними відомостями, є 74% робітників за соціальним станом, а робітників, що працюють на виробництві—51,7%. За останні 2 з лишком роки, хоч і поступово, систематично зростало число українців у партії—51,9% до 52,6%; серед кандидатів зростання числа українців багато більше. В комсомолі питома вага українців збільшилася з 63 до 67%. При цьому, товариші, треба зважити ще, що і висування нових кадрів і зростання партії відбувається переважно коштом робітників. Отож, коли ми говоримо нині про збільшення відсотка українців, то це означає, що зростання відбувається переважно коштом робітників-українців. Це ґрунтовно відрізняється від того, що було кілька років тому, коли поповнення прибувало чималою мірою з-поміж селян та з-поміж інтелігенції. Тут знову таки виявляються якісні зрушення, як наслідок послідовної роботи для здійснення національної політики на Україні.

Такі, товариші, основні підсумки в царині національно-культурного будівництва за останні 2½ роки. Правильне здійснення ленінської національної політики дало нам такі справді велетенські успіхи, що про них ми раніше могли тільки мріяти. Чи не означає це, що ми тепер можемо «спочити на лаврах», що далі справа розвитку української радянської культури, українізація сама йтиме? Ні в якому разі. Цих успіхів партія досягла саме великою настійністю, послідовно й непохитно здійснюючи ленінські директиви. Всі обставини вимагають, щоб ми далі ще більше посилювали цю роботу. Чому? Тому, що культурні потреби робітничої класи на багато зросли і їх обслуговування треба поставити, як великої ваги завдання. Потім зовсім нові й відповідальні завдання повстають перед нами по лінії культурного обслуговування села, в зв'язку з велетенським розвитком колективізації. Отож тут далеко до того, щоб «спочити на лаврах». Навпаки, ми повинні на основі досягнених кількісних і якісних успіхів ще ширше й глибше розгорнути всю роботу в царині національно-культурного будівництва.

Тепер про українізацію нашого держапарату. Нещодавно газети вмістили замітку про те, що стан українізації держапарату тепер багато погір-

шав, що в нас мало не 40% не знають зовсім української мови. Треба сказати, що цим «фількіним відомостям» ніяк не можна йняти віри. Ці відомості хочуть виставити роботу в справі українізації держапарату в кривому дзеркалі. Треба хоч трохи уважніше розібратися в даних, на основі яких дехто доходить до висновку про погіршення стану українізації, щоб пересвідчитися, що такі висновки помилкові. Справа в тому, що комісії українізації не охопили перевіркою всіх державних службовців. Чимала частина їх, близько 30%, не пройшли через перевірку. Причому всіх неперевіраних чомусь зарахували до групи тих, «що не знають» української мови; так от і склалося 40%. Цілковита необґрунтованість цієї цифри одразу впадає в очі. Звичайно, ніхто не збирається доводити, що в нас з українізацією держапарату все дуже добре. Але те, що порівняно з попередніми роками українізація апарату сягнула вперед, є факт безперечний. Ми бачимо також, що безперечно більше стали вживати української мови і в партійному, і в професійному, і в комсомольському апаратах. З нещодавно опублікованих в газетах цифр про українізацію виходить, що чим далі вниз від центру до району, то справа з українізацією гірше. Це чистісінька нісенітниця; хто повірить, що чим ближче апарат до населення, то менше він українізований? Про грубу помилку в оцінюванні стану українізації свідчать статистичні дані поспільного перепису службовців, проведеного ЦСУ наприкінці 1929 року. За цим переписом виходить, що в нас тих, хто не знає української мови, якщо сюди залічити і тих, про кого немає відомостей, є 19%, з них у центральних установах—15, в округах—20, а в районах менше—13,6%.

У зв'язку з цим я хочу зупинитися на тому, чого ми повинні вимагати від службовців установ, щоб виявити, як вони знають українську мову. Тепер, щоб скласти іспит з української мови, у нас умудряються вимагати мало не знання всієї політграмоти—крім уміння вільно розмовляти і цілком письменно писати українською мовою, треба ще знати добре українську літературу, який письменник, де народився, якого року, всю історію України тощо. Звичайно, ми безумовно повинні подавати найсуворіші вимоги щодо знання мови і тут ніяких послаблень припускати не можна. Але треба полегшити обов'язкові вимоги з загальнокультурних питань. Вивчати службовцям держапарату літературу, історію України—безперечно потрібно, але за цю справу повинні взятися профспілки порядком громадської культурної роботи (гуртки, лекції тощо), бо цією роботою треба охопити не тільки тих, хто нещодавно вивчав українську мову, але й тих, що добре знають мову, бо багато з них у царині літератури і історії мають невеликі знання. Одночасно з цим треба вживати рішучіших заходів проти тих, хто не хоче вивчати української мови. Успіхи в царині національно-культурного будівництва, зростання нових українських кадрів створюють всі умови для швидшого розв'язання завдань у царині українізації держапарату.

Товариші! На загальному тлі нашого культурного й господарського зростання гострий контраст являє собою становище робітників і селян Західної України, пригноблених польськими поміщиками. Західня Україна—країна малоземельна. Там майже половина господарств мають не більш ніж 2 га

землі, і це тоді, коли польські поміщики зосередили в своїх руках понад 35% всієї земельної площі. Польський уряд з усієї сили польонізує Західну Україну, ті райони Волині, що відійшли до Польщі за Ризьким договором. Руйнуючи українських селян, пілсудчики вирішили переселити їх, переважно бідноту, до Південної Америки, а відібрану землю передають полякам-куркулям, так званим осадникам. До 1929 року осадникам передали майже 500 тис. га. І все це роблять з цинічними заявами польських міністрів, що вони не можуть відмовитися від колонізації українських земель, бо польський уряд хоче нести світло польської буржуазної культури на Схід. В грудні 1928 року в земельній комісії союму міністер хліборобства Неза-битовський, наприклад, заявив:

«Не може бути й мови про те, щоб припинити польонізацію, бо Польща вважає за свою місію через осадництво польського елементу на українських землях нести польську культуру на Схід».

Проводячи політику насаджування польського куркульства на Західній Україні, пілсудчики—ці новоявлені «носії культури»—вирішили по-своєму розв'язати справу з величезною зайвиною робітної сили, що утворилася через відбирання землі в українських селян. В Південній Америці, в дикому, незалюдненому ще районі пілсудчики заорендували 2 млн. га землі. Туди й переселяють українську селянську бідноту. Про те, як провадять це переселення, свідчить такий показовий факт: з пароплавною компанією, що перевозить цих українських селян до Америки, склали договір, за яким уряд зобов'язується платити 40 доларів невстійки за кожного непривезеного емігранта. Це означає, що українських селян перевозять, наче рабів, здають їх штуками, а на випадок недостачі, платять невстійку.

Як тяжко пригноблений робітник Західної України, важко навіть уявити. Польща переживає тепер гостру кризу і увесь тягар цієї кризи падає, звичайно, на робітничу клясу. Наймити Західної України в маєтках польсько-українських поміщиків, одержують, наприклад, за день 33 коп. Не кажучи вже про величезну армію безробітних, і ті, хто одержує злиднену плату за каторжну працю, засуджені на голодне животіння. Ось яка на ділі політика польського уряду щодо українських робітників і селян, що собі на лихо через різні умови попали в неволю до польських капіталістів.

Але ми глибоко переконані, що робітники й селяни Західної України, будучи тепер під владою польських капіталістів і поміщиків, у близькому майбутньому віддячать своїм гнобителям так, як ми віддячили своїм.

Своєю творчою роботою, будуючи соціалізм, ми, товариші, запалюємо пригноблені маси Західної України і всього капіталістичного світу до наступних боїв за перемогу міжнародної пролетарської революції.

БОРотьба за лєнінську лінію в національному питанні

Товариші! Велетенських успіхів на фронті національно-культурного будівництва партія досягла, послідовно здійснюючи лєнінську національну політику, провадячи непримиренну боротьбу на два fronti—з великодержавним шовінізмом і українським націоналізмом. Цю боротьбу українська партійна організація та її ЦК провадили твердо й рішучо.

Треба відзначити, що останніми роками ми, безперечно, маємо помітне зростання українського націоналізму. І це цілком зрозуміло. Причини зростання активності українського націоналізму, це—попереше, куркульство, яке, почувавши, що питання про його дальше існування, як класи, поставлено руба, всякими засобами активізує свою діяльність. Дедалі більша українізація держапарату, зростання українських наукових установ тоді, коли ще не вбилися в силу й недостатні наші кадри спеціалістів, економістів, наукових робітників, коли досить солідну питому вагу в усьому апараті й наукових установах має українська буржуазна інтелігенція, не може не пожвавлювати і не активізувати український націоналізм саме серед цих кіл. Низку фактів прояву українського шовінізму за минулий період мали ми і в літературі.

За таких умов наша партія на Україні зуміла зважити на це пожвавлення і своєчасно загострила свою увагу на цих питаннях, даючи одсіч тим або іншим фактам прояву того чи іншого ухилу.

В розгорнутій перед X з'їздом боротьбі з шумськізмом та хвильовізмом партія здобула цілковиту перемогу. Ми до краю розтрощили ухильників, завдали їм рішучий удар.

Ви знаєте, товариші, що особливо запеклу боротьбу з шумськізмом довелося витримати нашій братерській комуністичній партії Західньої України. Шумськізм свого часу завдав особливо тяжкий удар КПЗУ. Я маю на увазі розкол, організований шумськістами в КПЗУ. Ми ввесь час з пильною увагою і палкими симпатіями стежили за великою роботою братерської комуністичної партії, за її життям і боротьбою. І я повинен на нашому з'їзді з величезним задоволенням і радістю відзначити, що комуністична партія Західньої України порівняно швидко поправилася від удару, завданого їй шумськізмом. КПЗУ не тільки швидко ліквідувала розлам, але зуміла вийти з цієї боротьби ще міцнішою й розтрощити розламників далеко раніше, ніж капітулював сам Шумський. З погляду згуртованости й консолідації своїх сил партія піднялася на багато щаблів вище. КПЗУ є вже випробуваний загін у лавах Комінтерну, загін, що йому припадає дуже відповідальна діяльність боротьби. І коли настане час, ми певні, що КПЗУ витримає іспит із честю, як витримала вона його в боротьбі з шумськізмом та зі зрадницькою роботою розламників. КПЗУ стає дедалі міцнішою більшовицькою комуністичною партією, що в наступних вирішальних боях буде на передових позиціях боротьби за пролетарську революцію.

Товариші, в історії боротьби з шумськізмом і хвильовізмом ми можемо відзначити не тільки капітуляцію Хвильового, але й капітуляцію Шумського. Щоправда, він капітулював значно пізніше, ніж Хвильовий, але як кажуть—«краще пізно, ніж ніколи».

Партії за цей час довелося зіткнутися і з волобуєвщиною. Мушу сказати, що одвертішого й зухвалішого переходу на бік буржуазного націоналізму ми не знаємо. Волобуєв виставив таку програму (правда, потім він її зрікся), що Єфремову і всій СВУ абсолютно нема чого до неї додати, так вона збігається з їх поглядами. Безперечно, волобуєвщина—це логічний розвиток шумськізму.

Я вважаю, що особливо нещадний вирок шумськізмові і взагалі українському шовінізмові склала справа СВУ. Тов. Хвильовий, писавши підчас процесу статтю під назвою «Хто ще сидить на лаві підсудних», в основному правильно поставив питання. Заразом треба сказати, що час уже перестати цькувати т. Хвильового за його старі гріхи, як це роблять і досі деякі наші гарячі дуже принципові товариші. Кажуть: «Чому Хвильовий не вступає до ВУСПП?» Це інша справа. Політика партії щодо радянських літературних угруповань полягає зовсім не в тому, що тільки одне з цих угруповань повинно, так би мовити, «монополярно» здійснювати партійну лінію та що треба цькувати радянського письменника, якщо він не вступив до ВУСПП. Хвильовий викрив і одверто визнав свої помилки. І коли він їх не повторює, то абсолютно неприпустиме будь-яке цькування.

Повторюю, справа СВУ є найжорстокіший вирок шумськізмові. Вона показала, що шумськізм був не що інше як полигач, агентура українського буржуазного націоналізму.

В царині боротьби з українським націоналізмом ми мали ще одне явище, що його теж треба відзначити,—це так звана яворщина. 1922 року вийшла славетна книга Яворського «Нарис історії України». Відтоді з невеликими дрібними змінами ця книжка пережила 5 видань, і тільки 6-е видання затримав агітпроп ЦК КП(б)У.

Безперечно, теорії Яворського—наскрізь антимарксистські, це є захист і апологетика дрібної буржуазії, дрібнобуржуазних партій і затирання всіх основних засад марксизму й ленінізму в царині класової боротьби, в царині рушійних сил революції. Теорія Яворського про двоїсте походження нашої партії (з одного боку ніби дрібнобуржуазне коріння, а з другого—пролетарське)—є наскрізь антиленінська, антимарксистська теорія, що її партія протягом усієї історії своєї боротьби рішучо засуджувала.

Як же могло статися, що книгу Яворського протягом кількох років вважали за один з основних підручників з історії революції на Україні і не дали їй належної одсічі. Я гадаю, тут основна причина в тому, що ми не маємо достатніх кадрів кваліфікованих істориків-марксистів. Навряд чи хто з нас спроможний читати всю видану літературу. Із цієї книжки користалися доти, доки не з'явилися й не піросли нові кадри, доки питання про боротьбу з ухилами на національному ґрунті в інституті марксизму не загострили, і тоді питання про Яворського поставили у всьому обсязі.

З цього всього ми повинні зробити такий висновок: партія повинна на фронт наукової роботи, на готування нових кадрів звернути найсерйознішу увагу—розвиток марксистської теоретичної думки є найпотрібніша умова, щоб правильно розв'язати низку вельми важливих проблем соціалістичного будівництва.

Ми повинні розгорнути завзяту боротьбу за пролетарську лінію в літературі, в наших наукових установах, вишах тощо. Тут є ще багато примиренства, затирання нашої пролетарської класової лінії. З усією більшовицькою непримиренністю, твердо й рішучо повинні ми викривати тих, хто намагається класову пролетарську лінію затерти, покрити національною ознакою.

Товариші, чи міняється в зв'язку з безперечним зростанням українського націоналізму постава питання про боротьбу з великодержавним шовінізмом? Нині є такі люди, що говорять: якщо активізується український шовінізм, значить міняється постава питання про великоруський шовінізм. Така постава питання в ґрунті неправильна, шкідлива, антиленінська. Ленін учив нас, що не можна боротися з місцевим шовінізмом, не борючись шовінізмом великодержавним. Лінію партії на нещадну й рішучу боротьбу з руським, так і з українським шовінізмом треба провадити цілком твердо і послідовно.

Як стоїть тепер справа з великодержавним шовінізмом? Звичайно, обставини тепер не такі, як, наприклад, кілька років тому. Але це зовсім не означає, що міняється постава питання про великодержавний шовінізм. Адже факт, що ми маємо активізацію русотяпницьких елементів. Руські шовіністи, чиновницькі, буржуазні елементи в нашій апараті думали, що українізацію провадять про око людське, що похвилюються, мовляв, поговорять і й облишать. Тепер почали хвилюватися вони, бо що швидше росте руська українська культура, що швидше йде вперед справа українізації, права утворення нових кадрів, то більше витискають цю публіку. Тому останніми часами спостерігаємо серед цих елементів посилення великодержавницьких настроїв, дедалі більшу лютю проти політики партії.

Є низка фактів, що свідчать про зростання серед деяких груп робітників наших установ опору українізації. Ось що, наприклад, каже один інженер, викладач Зінов'ївських політехнічних курсів у зв'язку з українізацією.

«Дуже важко таку дисципліну, як мою, перекласти на українську мову, та й навіщо? Адже вся будівельна справа в суті великих руських голів, а не різних «Одарок та Панасів», що для них будують тепер якусь нацкультуру. Щоправда, це потрібно для того, щоб мати змогу скрізь писати, що в нас є досягнення з нацкультури. Цікаво було б знати, чому ніхто ніколи раніше про це не згадував. А ось тепер можуть і зняти з роботи за ту культуру. Що ж, мабуть, доведеться «нацкультурити» по-їхньому, якщо хочеш мати шматок хліба».

Товариші! Таких елементів в країні дуже багато, але не завжди вони виступають одверто. Здебільшого діють «нищечком», бо після величезної роботи, проведеної партією, не наважуються виступати одверто. Вони прикриваються, маскуються, говорять тихесенько, тоненьким голосом. Але цей штрий має відголос і серед певних кіл партії. За минулий період було кілька спроб переглянути політику нашої партії в царині національного питання, спроб іноді «сміливих», іноді покритих різними застереженнями, зв'язками, зовнішньою партійною правовірністю.

Партія, як відомо, висунула гасло: «Основний вогонь по правому ухилу». І ось негайно виступають новоявлені «теоретики», і глибокодумні заявляють: «Руський шовінізм—це лівий ухил, а український—правий. А наша партія спрямовує основний вогонь направо, то, виходить, треба основний вогонь спрямувати і проти українського шовінізму, а великодержавний—оголосити амністію».

Є, звичайно, й такі, що ставлять питання навпаки: що не український шовінізм є правий ухил, а великоруський, а український—лівий. Звідси відповідні висновки. Взагалі охочих практикуватися на таких «теоріях» дуже багато. Особливо «почесної» популярності в цьому зажили деякі товариші з інституту марксизму й лєнінізму в Харкові, що навчає марксизму й лєнінізму нові кадри. Там є група товаришів, які при всякій слушній нагоді читають марксистсько-лєнінську теорію, особливо в національному питанні. Безперечно, хіба в нашій роботі тут є те, що ми не змогли досі забезпечити інститут міцним складом викладачів.

Ви, мабуть, пам'ятаєте резолюцію Харківського окружного, затверджену Центральним Комітетом 7/XII 1929 року про дискусію в осередку Інституту марксизму про національне питання. В цій резолюції подано чітку відповідь на питання про великодержавний і український шовінізм зв'язку з правим ухилом:

«Будучи в суті правим і виступаючи тепер переважно в одній опортуністичній формі, і великодержавний шовінізм і український шовінізм за конкретних умов іноді можуть виступати й виступають, кривляючись лівою фразою (наприклад, Дашковський, шумськіз останній його модифікації—група Туранського), та це аж ніяк не має суті справи».

Я вважаю, що це єдино правильна оцінка і ми повинні рішучо показувати край усяким спробам ревізувати нашу національну політику.

В зв'язку з справою СВУ стали також говорити подекуди пошепки, подекуди навіть голосно про те, що ось, мовляв, наслідки політики партії сама насаджувала український націоналізм і тепер доводиться ратувати таке жниво, як СВУ. Такі розмови були в Києві і в інших місцях.

Якщо говорити про справжню оцінку процесу СВУ, то властиве є те, що він показав велику перемогу нашої партії завдяки правильному здійсненню національної політики. Цим процесом ми не тільки викрили, істотно ліквідували контр-революційну націоналістичну організацію, розчистили, якщо можна так висловитися, китів старого українського буржуазного націоналізму, але й ізолювали їх, відкололи від них останні рештки невеликої старої української інтелігенції. Це можна було зробити тільки внаслідок величезних успіхів у здійсненні національної політики. Це наша перемога, а не поразка. Люди, що намагаються виставити справу СВУ як поразку партії, в суті повторюють Зінов'єва, що в червні 1927 року на засіданні президії ЦКК, коли його притягли до партійної відповідальності за фінансову роботу, заявив: «На Україні провадять таку «українізацію», що вона суперечить нашій національній політиці, вдаряє по нашій лінії в цьому питанні, допомагає петлюрівщині, а справжньому шовінізмові одсічі немає».

Таким настроєм і спробам ревізувати нашу національну політику повинні й далі давати рішучу одсіч. Але є ще один фокус, що до нього постійно вдаються багато з тих, хто кульгає на одну ногу. Коли сперечаються про шовінізм, кожний з них вважає за обов'язок заступитися за свій так би мовити, рідніший йому шовінізм. Розгортається ціла дискусія. Кожний

зауважуєш: «Аджеж ти захищаєш шовінізм», тобі відповідають: «Я захищаю свій тому, що той теж захищає свій». (Сміх).

Наша вся партійна організація піднялася на такий рівень теоретичної думки і політичної письменності, що ми можемо мобілізувати широчезні маси, щоб провадити ленінську національну політику й забезпечити дальший, ще більший розквіт української пролетарської культури. Але я хотів би відзначити ще одну нову—третю формацію нападів на лінію партії в соціалістичному питанні. Справа зводиться до того, що велетенські успіхи соціалістичного будівництва нині деякі теоретики використовують для «нової» постави національного питання. Навіщо, мовляв, заявляють ці товариші, провадити українізацію, розвивати національну культуру, коли ми маємо такі велетенські успіхи соціалістичного будівництва; тепер настав час поставити питання про якусь нову, інтернаціональну культуру, про нову, інтернаціональну мову.

Навіщо витрачати час на українізацію, коли треба кадри готувати швидше, а українізація гальмує готування кадрів, отже й соціалістичний розвиток нашої країни. Є й такі особи, що, продовжуючи цю думку, зазначають, що ми тепер увійшли в такий період соціалістичного будівництва, коли треба такої централізації політичного, господарського й адміністративного керівництва, що ставить питання мало не про ліквідацію національних республік, і в усякому разі потребує корінного перегляду взаємин цих республік, з Союзом тощо. Таким настроям, таким спробам ревізувати ленінську політику в національним питанні треба давати якнайенергійнішу одсіч.

Чи міняється в умовах розгорнуто соціалістичного будівництва ленінська постава національного питання? Ні, не міняється. Дозвольте навести одну цитату з праці Володимира Ільїча «Дитяча хвороба «лівізми» в комунізмі». Ось що каже Ленін:

«Доки є національні й державні різниці між народами й країнами, а ця різниця ще триматиметься дуже й дуже довго, навіть після здійснення диктатури пролетаріату у всесвітньому обсязі, єдність інтернаціональної тактики комуністичного робітничого руху всіх країн вимагає не усувати різноманіття, не нищити національних різниць (це безглузда мрія) для теперішнього моменту, а так застосовувати основні принципи комунізму (радянська влада й диктатура пролетаріату), щоб правильно змінити ці принципи в подробицях, правильно пристосувати, прикладати їх до національних і національно-державних різниць, отже, й вивчити, відшукати, вгадати, схопити національно-особливе, національно-специфічне, в конкретних підходах кожної країни до розв'язання єдиного й інтернаціонального завдання, до перемоги над опортунізмом і лівим доктринерством всередині робітничого руху, до повалення буржуазії, до встановлення радянської республіки і пролетарської диктатури—ось у чому головне завдання історичного моменту, що його переживають усі передові країни».

Отже, Володимир Ільїч підкреслював, що навіть після перемоги міжнародної революції ще не знімається національне питання. Виходить, теорії, що про них оце я говорив, не що інше, як спроба ревізувати Леніна в націо-

нальнім питанні. Ми нікому не дозволимо ревізувати той правильний лєський шлях, що ним іде наша партія. Українська партійна організація ухильно продовжуватиме лєнїнську національну політику, що ми її провадили дуже вдало, і ми маємо в цій царині величезні досягнення, зміцнюють пролетарську диктатуру.

Товариші! На базі досягнутих успіхів відкриваються перед нами нечувані перспективи в царині національно-культурного будівництва. І завдання, завдання партії—всебічно підсилити своє керування всіма прсами національно-культурного будівництва. Ми повинні за всяку ціну шучо кувати нові кваліфіковані кадри будівників пролетарської національної культури. Ми повинні підняти на ще більшу височінь обслуговування культурних інтересів та потреб робітників українською мовою. Ми повинні політизувати українізацію партії, комсомолу, профспілок і державного апарату.

**
*

Я мушу зупинитися також на питанні про літературу.

Дехто з товаришів вимагає, щоб усі письменники записалися в ВУСПП'у. Зрозуміло, ВУСПП—це найближча до нас організація, об'єднує наші найпевніші літературні кадри. Це само собою зрозуміло. Але це ж не все. ВУСПП'ом питання про наші літературні кадри, а надто про літературу, не вичерпуються. Нещодавно я прочитав у київській «Літературній Газеті» статтю т. Сухино-Хоменка, що працює у нас в літературі. Він має рацію, коли пише, що тепер відбувається консолідація письменницьких сил. Але як він розуміє цю консолідацію? На думку тов. Сухино-Хоменка ця «консолідація» повинна закінчитися тим, що всі повинні перейти до ВУСПП, значить з ним з боку політичного щось не гаразд. Я думаю собі нагадати цим надто вже «принциповим» товаришам постанову партії в справі літератури. Ось що сказано в постанові ЦК КП(б)У від 13-V 1927 р., де, між іншим, наведено витяг з відомої постанови ЦК ВКП від 1925 р. про літературу.

Провадячи роботу, скеровану на підвищення соціальної художньої якості літературного мистецтва, партія поборює всякі контр-революційні буржуазно-ліберальні виявлення в літературі. В той же час партія висловлює за вільне змагання різних угруповань та течій у літературній царині. «Підтримуючи матеріально й морально пролетарську й пролетарсько-селянську літературу, допомагаючи супутним і т. ін. партія може надати монополії якійсь із груп, навіть самій найпролетарській своїм ідейним змістом. Це значило б, загубити перш за все пролетарську літературу» (з постанови ЦК ВКП у червні 1925 р.).

Товариші, чи потребує перегляду ця постанова? Може тепер такі умови, що вимагають переглянути ці постанови?

Я гадаю, що в основному ця постанова залишається в силі й тепер, і хибують ті товариші, що силкуються переглянути цю лінію партії в питанні про літературу. Ось, приміром, товариш Сухино-Хоменко так «підсто» поділяє письменників на 2 групи: одна—пролетарські письменники, тобто ті, що записані у ВУСПП'і і примикають до нього, а друга група, що не записані у ВУСПП'і—це дрібно-буржуазні письменники. До другої групи він при-

чає зокрема Хвильового, звалює туди до купи з Хвильовим і театр «Березіль».

До чого призводить так поставлене питання, зокрема товариша Сухино-Хоменка? До того, що всякі думки, які є в протилежному таборі, всякі навіть найменші помилки другої групи, наперед набувають класового, надто політичного характеру, а гріхи членів ВУСПП'у, хоч ці помилки були й дуже важливі, поблажливо розцінюються, тільки як окремі огріхи, що не мають політичної ваги.

Партія не може стати на такий погляд. Ми не можемо погодитися з тим, щоб всякого, хто не входить до ВУСПП'у треба відкинути від себе, а якщо він член партії, то й викинути з партії. Ми ніколи на такому погляді не стояли, і не стоятимемо. Такий підхід, як приміром у т. Сухино-Хоменка треба відверто засудити, як хибний і шкідливий.

І ще кілька слів про взаємини між літераторами. Приміром, збирається 3—4 літератори, навіть іноді комуністи, і починається дискусія. Тут раз-у-раз позначається 5—6 течій і 5—6 різних поглядів на ту чи ту літературну справу. І ось деякі товариші хочуть, щоб за ознакою цих їхніх угруповань та течій, ми, партія, прийшли до них і їх розсудили, відібрали козлищ від овець, відділили тих, хто вартий назви пролетарського радянського письменства. Ми цього робити не можемо. Ми будемо наших літераторів оцінювати з їхньої справжньої роботи, з їхніх творів.

Тут я знову хочу торкнутися питання про т. Хвильового. Ми не беремося читати в серцях. Але ми вимагаємо від тих, хто припускає якісь помилки, щоб вони своєю поведінкою, своєю роботою, на ділі довели зречення своїх помилок, щоб вони працювали як слід, чесно, по-партійному тощо. Якщо були гріхи, то їх треба виправити. Партія завжди допомагала в цьому товаришам, які щиро визнавали свої помилки і їх зрікалися, допомагала насамперед тим, що намагалися створити для них товариську обстанову. А тут у нас є люди, що замість допомоги, цькували Хвильового.

Останніми часами, з літературного оточення були вимоги оголосити літературну дискусію. Мовляв, настигло багато питань, відбувається консолідація сил тощо. Але ми рішуче висловилися проти. Слід визнати, що літератори часом люблять робити бурю в склянці води. За дрібничку зчинять галас, а великих подій часом не бачать, проминають їх.

Я вважаю, що в одному, безперечно, мають рацію товариші з ВУСПП'у. Це в тому, що ми повинні рішуче боротися за класову лінію літератури. І для цього, насамперед, марксистська критика має бути поставлена на належну височінь. На жаль, критика ще надзвичайно слабка, у нас ще дуже мало в літературі по-марксистському письменних людей, а це справа дуже важлива з погляду виховання нових і підтягання до мас старих літературних кадрів.

Мені здається, що федерація письменників повинна бути тією організацією, що зобов'язана взяти на себе розв'язання завдання консолідації сил та організації критики тих негативних явищ, що трапляються в літературі. Загалом, я вважаю, що в справі літератури треба виходити з тих постанов, які партія вже ухвалила, і переглядати їх не слід.